

פירוש

שפתי יצחק

על ענייני ירח האיתנים

אלול, ר"ה, דין ורחמים, יוהכ"פ, סוכות

מגנזי וכתבי זקנינו הגאון הישיש

רבי יצחק ב"ר גדלי' פרידמאן זצ"ל

משגיח בת"ת מעזריטש ובאחרית ימיו בירושלים עיה"ק

הובא לבית הדפוס

ע"י הקטן

אברהם משה בהגאון רבי אהרן יהודה הלוי רוט

ירושלם

ער"ה תשע"ו

**ההוספות בסוגריים (עגולות) [ומרובעות],
הערות שוליים, והמילואים
מאת המלבה"ד**

**אברהם משה הלוי רוט
פארן 1 ב
ירושלים
0527652027**

חכמת אדם תאיר פניו
תואר פני רבינו המחבר
רבי יצחק פרידמאן זצ"ל
כפי שנמסרה ע"י נינו מרן רבי מרדכי שולמן זצ"ל
לנכדו הגאון רבי שמואל זקס שליט"א

קצת מתולדות רבנו המחבר רבי יצחק ב"ר גדלי' פרידמאן ממעזריטש

רבי יצחק (איצקע) פרידמן זצ"ל, בעל מחבר ספר 'דברי גדליה'¹, נולד בין השנים תקע"ז - תקפ"ז² (בעיר טרעסטינא) לאביו רבי גדליה ולאמו מרת רחל, גדל והתגורר במעזריטש דליטא, עיר של חכמים וסופרים, שם כיהן פאר כמשגיח בתלמוד תורה.

קיבל תורה מרבני העיר רבי אליעזר חרלפ ורבי ישראל איסר שפירא, ומהמגיד דמתא רבי דב בעריש פלאם, והשתעשע רבות עם רעיו גדולי התורה (ביניהם רבי מרדכי פרידמאן בעמח"ס מעורר ישנים, רבי זאב וואלף חרלפ, החריף רבי אליהו חיים הכהן ממעזריטש, ועוד).

בימי זקנותו, בשנת תרנ"ז לערך³, עלה לירושלים, יחד עם רעייתו מזוו"ש מרת גרונא רבקה (עליענברג)⁴, ועם שנים מנכדיו⁵, 'לבלות שארית ימי על הר קדשו', הוא האריך ימים בעיר קדשנו ונלב"ע בט"ז כסליו תרע"ו⁶.

¹ ב' חלקים, ח"א נדפס בשנת תרס"ג בסוף ספר שפתי ישנים שהוציא לאור, וח"ב הדפיס בשנת תרע"ה, ראה להלן. הציטוטים בהמשך המאמר מהקדמותיו לספרו, וכן שאבתי מהם הרבה מן הפרטים דלהלן.

² שכן בשנת תרנ"ז זכה ה' לבוא בימי זקנותי.. לבלות שארית ימי בעזה"י על הר קדשו, א"כ היה אז לכה"פ בגיל שבעים, ואם נניח שלא היה בעת פטירתו בשנת תרע"ו בן יותר ממאה שנים, נמצא שנולד בין תקע"ז – תקפ"ז.

³ שכן בשנה זו מצאנוהו חותם במאסף תורה מציון (שנה ג' ח"ב) 'מלפנים משגיח ת"ת ממעזריטש וקעת בירושלים עיה"ק'. יתכן כמובן שהגיע כבר קודם לכן לירושלים ועדיין לא החל לפרסם את חידושו במאספים המקומיים.

⁴ בת ר' הלל, אותה נשא בשנת תרנ"ה, נלב"ע כ"א תשרי תרע"ה, וקבורה לצידו בהר הזיתים. יחד עמם התגוררו אחייניה של מרת גרונה רבקה [ועליהם הסיפור הנודע (שמקורו בראי הדורות לרח"מ מיכלין עמ' 108) שנתקבל מברק עבור היש"א ברכה בשם הרב רבינוביץ מנובומינסק להורות לאחים אליעזר ונח הורוויץ והאשה מאטיל הנמצאים בבית יצחק פרידמן ממעזריטש להודות שעדותם שהעידו קודם עזיבתם על כמה נוצרים שרצחו א' מפקידי הממשל – הייתה עדות שקר, ואם לא כן תבוא על הקהילה צרה גדולה. היש"א ברכה ורבי שמואל סלנט כיוונו שניהם באופן פלאי לדעה אחת – שהמברק מזויף ומטרתו לעורר פוגרומים בקהילות ישראל, ועל כן יש להשיב שבהיותו רב מטעם הממשלה התורכית אינו רשאי להתערב בתחום ממשלה אחרת. לאחר תקופה נתקבל מכתב הודאה מרבני הקהילות באזור שחכמתם של רבני ירושלים שזיהו את הזיוף הצילה אותם מפוגרומים קשים]. שם אשת רבי יצחק בזיווג ראשון, אם ילדיו, לא ידענו.

⁵ בני חתנו רבי חיים יאזוערבוים, מנחם (עי' הערה 22) ופערל (לימים הויזמן, בעלה רבי בנימין זצ"ל היה בעל מאפיית הויזמן ברחוב חיי אדם בירושלים, ובשנת השמיטה זנח את מאפייתו ועבר להתגורר בקיבוץ הנוער האגודאי בכפר סבא על מנת לסייע להם ביצירת תעסוקה ופרנסה חילונית לחקלאים השובתים. ראה אודותיו בפאר הדור ח"ג עמ' רסט. במאפייתו היו מכינים את הצנינים להגרי"ז מברסק בתבניות חדשות, שלא אפו בהם צנימים בשמן קטניות שא"א לתקנו בהפרשת תומ"ע לדעת הגרי"ז. בשנת תרס"ד עלה נכד נוסף להסתופף בצל רבי יצחק, ה"ה רבי מנחם ישראל שולמן, ראה להלן.

⁶ מקום מנוחתו בהר הזיתים (גוש הישן חלקה ה' שורה כ"ב קבר י"ט).

בהגיעו לירושלים קבע רבי יצחק את מושבו בבתי וורשא, והשתתף ביסוד בית הכנסת פרושים 'בית יצחק', בו שקד בהתמדה עצומה על התורה ועל העבודה, וגם שימש בו כגבאי וגזבר.⁷ כן היה סמוך על שולחנם של גבאי כולל 'אוהל משה' מיסודו של מהרי"ל דיסקין זי"ע 'אשר ייטיבו עמי ויתמכוני עתה לעת זקנתי, ומחזיקים אותי לשבת על התורה והעבודה באין מפריע'.⁸ כמו כן קיבל תמיכות מעת לעת מנדיבי לב וקרובי משפחה מחו"ל.⁹

ת"ח גדול וגאון נפלא היה רבי יצחק, ובאמתחתו חידושים רבים ונפלאים בכל מקצועות התורה, בהלכה ובאגדה ברמז ובסוד. באהבתו הגדולה לתורה היה מעלה על הכתב כל הערה או חידוש, רמז או פלפול, שהתעוררו במהלך לימודו, כך נאספו אצלו אלפי אלפי פנינים ומרגליות שייקרו וחייבו עד למאד. רבי יצחק היה מתכתב רבות בדברי תורה עם רעיו ובני משפחתו, בניו חתניו ונכדיו, שנותרו בגולה.¹⁰ בחוברת תורה מציון (שנה ו' ח"א) נתפרסם מו"מ שהיה לו עם ידידו הגאון המופלא רבי מרדכי פרידמאן ממעזריטש, בעמח"ס מעורר ישנים.¹¹

מעט מחידושי פרסם רבי יצחק במאספים הנודעים אשר הופיעו בירושלים דאז, תורה מציון (הופיע בשנים תרמו – תרסח) ואור תורה (הופיע בשנים תרנו – תרסא). בשנים ההם היה המנהג שהמבקש לפרסם את חידושיו במאספים התורניים היה צריך לשלם למו"ל את הוצאות הדפסתם,¹² ולמרות שרבי יצחק לא היה בעל ממון בלשון המעטה, מכל מקום בזבז ממונו לפרסם מחידושיו כמעט בכל חוברות המאספים הנ"ל. ועדיין רוב חידושיו נשארו בכתובים, מחוסר מעות, ולא שזפתם עין הדפוס.

⁷ באמתחת דודי הגאון רבי אריה שולמן שליט"א, רבה של קרית יערים, נמצא פנקס מכת"ר רבי יצחק ובו רשימת הכנסות והוצאות ביהכנ"ס מעת חינוכו. במכתב מכו"א איר שנת תרס"ז לגרמ"נ ירושלימסקי בו מבקשים ממנו לתרום ספרו לבהמ"ד זה שיש בו הרבה ת"ח, חותם הוא עם הרב צבי (וויספיטש?) נכד הרה"צ ר' נחום שאדעקער. [ונבראש המכתב חותמת "ביהכנ"ס פרושים בית יצחק במגרש נחלת יעקב"].

בפנקס הנ"ל רשם גם את הוצאותיו מאז עלה לאר"י, כמו כן תרומותיו והלוואותיו לנצרכים, שמות אנשים שביקשו להתפלל עליהם, שמות צאצאיו שנולדו וכן ימי הפטירה של קרוביו. תודתי לרבי אריה שולמן שליט"א ששיתף אותי במידע הרב ששאב מפנקס זה.

⁸ כפי שכתב בברכתו להם בסו"ס שפתי ישנים – דברי גדליה, ירושלים תרס"ג.

⁹ במחברתו רשומים טיוטות של מכתבי תודה לנדיבים ששלחו לו סיוע. בהקדמתו לדברי גדליה ח"ב מודה לבת דודתו לאה בת אליקים געציל אשר תמכה בו ובצאצאיו היתומים. עי' סוף הערה 27.

¹⁰ בפנקסו (הנ"ל הערה 7) רשם תאריך משלוח המכתבים לכל אחד ואחד.

¹¹ ראה אודותיו בישורון כג --, אף ששני ריעים אלו נקראו שניהם 'פרידמאן ממעזריטש' לא היו בעלי קרבת משפחה, (רבי מרדכי קוראו במכתבו 'עמיתי וכו', ואינו מזכיר שאר בשר), ומעניין הדבר שהוציאו שניהם ספרים בשמות דומים 'מעורר ישנים' ו'שפתי ישנים'.

נידון המו"מ ביניהם: כשהגיע רבי יצחק לירושלים ראה שבבתי כנסיות שבה נהגו לעשות שם הוי"ה שלפני הש"ץ באותיות עשויות פיתוחי ברזל התלויות באויר ע"י חוט ברזל, וחשש שאין ראוי לעשות כן משום שאינו מוקף גיל, והריץ מכתב לידידו רבי מרדכי, בתוך תשובתו תמה ר"מ עליו למה אינו דן בזה לפני חכמי ירושלים 'עיר הקדש שכולה חכמים ונבונים סופרים ומשנים רבנים וגאונים.. ומה גם כי עמיהם הכרתי והפלתי הגאון הצדיק בעל שדה חמד שליט"א'. נקל לשער שרבי יצחק בצניעותו לא רצה להוכיח את גדולי ירושלים על מנהגם, רק בחר לשלוח בזה דברים לידידו הגאון ממעזריטש.

¹² ראה למשל בראש חוברת תורה מציון ש"ג ח"ב (בה פרסם רבי יצחק לראשונה): "...מי שאינו מהחברים (המנויים) ויגיש חידושיו עליו לשלם עשרה פרוטות בעד כל שורה. מי שהוא מן החברים עד רבע בויגנן יקובל בחינם ועל העודף עליו לשלם בעד ההדפסה חמשה פרוטות בעד כל שורה קצרה.."

אמנם, אף אם את כרמו שלו לא נטר, כרם אחרים נטר: בעת עלותו לירושלים התגלגל לידו כתב יד ישן¹³, ובשמו עינו עליו ראה 'כי חזותו מוכיח שעברו עליו רבות בשנים יותר ממאה שנים, שם המחבר לא מוזכר בו, והוא נעתק מא' מתלמידי המחבר שמדבריו נראה רב גובריה כחו וחילי' לאורייתא, כי הוא מברר ומלבן את דברי חידושי מהרש"א ז"ל על כמה מסכתות ע"פ דרך הישר והנכון'.

מצוה הבאה לידו של ר' יצחק לא החמיצה: 'אמרתי מצוה שבאה לידי אל אחמיצנה ונתתי אל לבי להשתדל בהדפסתו.. ובראותי אידי דזוטרא הספר הלז בכמות הוספתי עליו מעט מחידושי שכתבתי לי למזכרת בעדי, וקראתי ההוספות בשם דברי גדלי' שהוא ר"ת ד'ברי יצחק ב'ן ר'בי גדלי' ז"ל'. את שם הספר קרא 'שפתי ישנים' על פי מאמר חז"ל כל ת"ח שאומרים דבר הלכה מפיו בעוה"ז שפתותיו דובבות בקבר, שנאמר וחכך כיון הטוב כל' דובב שפתי ישנים¹⁴.

לשם מצוה חביבה זו, לומר לאסורים צאו ולאשר בחושך הגלו, חברו סגל אנשי ירושלים לקרבה אל המלאכה, איש כנדבת לבו וכחכמת ידו, ועל צבאם רבי יצחק אשר העמיד לשם כך את מעותיו המדודים. המדפיס הנודע ר' שמואל הלוי צוקרמן הואיל 'להתארח לחבר בהוצאות ההדפסה', ונכדו של הר"ש 'איש חכם ומבין הוא האברך המופלג מו"ה אברהם דוב קבל עליו הטורח והעמל והעתיקו בכתב יפה הראוי לתתו ליד המסדרים בבית הדפוס אשר הכתב יד מרוב יושנו נמחקו בו מלות רבות וקשה לקרוא בו'¹⁵, ואף הנשים אשר נשא ליבם אותנה, היא זוגתו מזו"ש של רבי יצחק מרת גרונא רבקה ע"ה, וכפי שקבע ר' יצחק שבחה בראש הספר 'תעלה זכרונה לטובה לפני ה' אשר טוב גמלתני ועזרה להדפיס את הספר הלז'.

¹³ 'שנמצא בעזבון הספרים של המנוח ר' יוסף אשר ז"ל בערזאווסקי מק"ק בריסק ומנוחתו כבוד בירושלים ת"ן, ונתנו ע"י כבוד המנוח ה"ר שכנא גוטמאן ז"ל'.

¹⁴ והוסיף באר בשם ידידו החכם הירושלמי רבי שלמה אהרן ווערטהיימר 'כי המהרש"א בחדושי אגדות שם הביא מבעל עין יעקב ויפה מראה שכתבו להקשות שהוא רחוק מהיקש כי שפתי המת יתנועעו וכ"ש אחר עבור זמן וישוב אל העפר כו' עיי"ש. אבל השפתיים הנאמרים פה הם כינוי אל הסיבות המונעות להוציא הדברים מכל אל הפועל, כי הנה הדברים שבלב האדם בכח הוא מוצאים בפועל ע"י הפה ושפתי האדם הם שומרים להפה כשתי חומות שלא יוציא דבוריו בנקל (כמ"ש בגמ' ערכין ט"ו) ובחידושי מהרש"א שם עה"פ אשר אמרו ללשונו נגביר) והאדם אחר מיתתו שישבו העפר למקומו והרוח תשוב אל ה', הנה דברי שמועות המת נשארים בכח נשמתו ורוחו ואינו יכול להוציאם בפועל, אבל כשאומרים שמועה מפיו בעוה"ז הרי שוב יוצאים דבריו מכח אל הפועל ונמצא ששפתותיו (הם הסיבות המונעות מלהוציא דבריו אל הפועל) דובבות אף שהוא בקבר, כאילו הוסר המונע.

¹⁵ ומסיים רבי יצחק: לדאבון לב נקטף האברך הנ"ל בעודו באבא ונלב"ע ביום ג' אלול תרס"א תנצב"ה ויזכר שמו לטובה.

מן הראוי להביא את דבריו של האברך רבי אברהם דוב הנזכר בסוף הספר 'חסל סדר ההעתקה מכת"י הנושנה והקדומה וכאשר זכיתי להעתיקה, כן אזכה ללמוד לעשות ולקיים את כל דברי תורת אל חי אשר באש חצובה וחקוקה, ועלי לשבח ולרומם לאל בוראי – צור חסדי! גואלי ומושיעי אשר תמך בידי! ונתן ליעף כח לפאר ולהדר את הכת"י אשר כמעט קט הי' לברות לפי העש זוחלי עפר! כה דברי השפל והמשתחוה להדום רגלי חכמים והשוטה בצמא את דבריהם, אברהם דוב שאולזאהן בהרה"ג מוהרש"א שיחי' לאו"ט דיין ומו"צ בעה"ק ירושלם ת"ו בבאס"ו.

יש להתבונן ולהתפעל מיופי זיוו של בני ירושלים, אשר התקבצו יחדיו להשקיע אונם והונם להוציא לאור ספר עולם שם למען יהיו שפתי המחבר האלמוני דובבות בקבר, כמה אהבת התורה ולומדיה שכנה בלבכם!

ולאחר כל זה, עדיין היו הוצאות הדפוס רבות וכבדות, וכפי שכותב בסוף הספר 'אחלה מאת כל נדיב לב אשר יגיע ספרי זה לידו, להמציא בטובו מחיר הספר לידי, כברכת ה' עליו, לצורך הוצאות הדפוס כי רבו'. כמה טרחות טרח אותו צדיק ישיש כדי לדובב שפתי ישנים.

רבי יצחק רגיל היה להחזיק במצוה נפלאה זו - לדובב שפתי ישנים בפרסום דברי תורתם ולגמול בזה חסד עם החיים ועם המתים. בתוך חידושי שיהיה מפרסם במאספים – שכאמור היה מצמצם בהם מחמת עלויות ההדפסה – מצא מקום להזכיר הרבה שמועות ששמע מאחרים כדי לדובב שפתייהם, למשל 'שמעתי מהמנוח ר' משה כורך ספרים ז"ל ממעזריטש'; 'שמעתי מהמאווה' ג' ר' ישעי' יהודה זצללה"ה מנוחתו בקאמניץ דליטא החידוש הזה ויהיה לו לזכרון עולם ושם טוב מבנים ומבנות'; 'ומאת ר' עקיבא ז"ל מלמד ממעזריטש שמעתי...'.¹⁷ וכן רבים.

אופייני הוא שאף כאשר זכה רבי יצחק להדפיס מעט מחידושיו עלי ספר, בסוף ספר שפתי ישנים הנזכר, בחר להנציח בו את שם אביו ולקוראו 'דברי גדליה'.¹⁸

אך כאמור, את כרמו שלו – לא עלה בידו לנטור, ומפני עלויות ההדפסה הגבוהות נשארו רוב חידושי בכתובים, במשך עשרים שנותיו בירושלים.

סמוך לפטירתו, בשנת תרע"ה, כמעט והתגשם מקצת חלומו של רבי יצחק, הוא העלה על מזבח הדפוס, בעזרת נכדו ר' מנחם הלוי יאווערבוים, חלק שני של ספרו 'דברי גדליה'. אמנם, החידושים בו בלולים ומעורבבים כצורת רשימתם בפנקסיו ובלא סדר, וכפי שהתנצל בהקדמתו 'לעת זקנותי תש כחי ולא יכולתי לסדר כראוי, והדפסתי כפי שרשמתי לזכרון'.

בשביל להבין איך הצליח לפתע בשנתו האחרונה להדפיס ספר מכובד, בלא שהתעשר בדרך פלאית, עלינו להתבונן בתאריך הדפסתו 'הנוכה תרע"ה'¹⁹ – בשנה זו התעצם הרעב בירושלים, עוני ומחסור מגפות ושכול שררו ברחובותיה. מן הרשימות הביבליוגרפיות אנו למדים שבשנות המלחמה תרע"ה – תרע"ח שבתו בתי הדפוס בירושלים כמעט לגמרי.²⁰ לא היה בנמצא מי שיתן את מעותיו הבודדות עבור הדפסה יקרה במקום עבור פרוסת לחם יקרה לא פחות.

¹⁷ נכדו ר' ברוך שולמן נפטר עליו בגיל כ"ב שנה ולא השאיר אחריו זש"ק, הוא פרסם בתורה מציין (ש"ט ח"ד ושי" ח"א) מחידושיו 'שיהיה לו לזכרון טוב מבנים ומבנות ויהיו שפתייהם דובבות בקבר עדי ביאת ינון זה יהיה קצת תנחומין לאביו המופלג מוה"ר משה גדלי' נ"י שולמן ולאמו הצנועה מ' אסתר רבקה תחי'. ... ובכל זה אשר אביטה עלימו אמצא נוחם לנפשי המלאה יגון ועצב אשר לא זכיתי להשתעשע בחידושי בחייו, ה' יגדור פרצותינו וינחמנו מעצבון לבנו ולא יוסיף עוד לדאבה לזרעי ולזרע זרעי עד עולם רק ששון ושמחה ישיגו אמן'.

¹⁸ הדבר מזכיר את דברי הגמ' בסוכה מה ע"ב על יותם בן עוזיהו שכל דינים שהיה אומר היה אומרם בשם אביו, ועליו נאמר בן יכבד אב. גם ר' יצחק הכריז על חידושי שיהם 'דברי גדליה'.

¹⁹ 'בשנת ה' ספר דברי גדלי' ח"ב טוב מאד לפ"ג ונגמר ב"ה ביום ג' דחנוכה שנת תרע"ה לפ"ק, בדפוס הר"ש הלוי צוקערמאן הי"ו ע"י המסדר נכד המחבר מנחם הלוי יאווערבוים' (נוסח השער).

²⁰ לדוגמא, במאגר הממוחשב 'אוצר החכמה' נמצאים 31 ספרים שנדפסו בירושלים בשנת תרע"ג, ו- 35 שנדפסו בה בשנת תרע"ד, לעומת 14 ספרים שנדפסו בבתי הדפוס בירושלים במשך כל שנות

רבי יצחק ניצל איפוא את המצב החמור על מנת להדפיס את ספרו במחיר אפסי²¹. מסתבר שזו הסיבה שנכדו ר' מנחם הלוי יאווערבוים נאלץ לסדר בעצמו את אותיות הדפוס²², מחוסר פועלים בבית הדפוס צוקערמאן.

דא עקא, שהמצב הנורא שאיפשר את הדפסת הספר **הוא זה שמנע את הפצתו**. בשנות הרעב לא היה בנמצא מי שירכוש או יסחור בספר חדש, ומפני כך נאבדו עותקיו בתהום הנשיה²³.

מלבד מה שניסה רבי יצחק להעלות על מכבש הדפוס, נותרו עוד מאות רבות של חידושי תורה נפלאים בפנקסו הגדוש והמלא מזן אל זן.

כך, כאשר נפטר רבי יצחק בט"ז כסליו שנת תרע"ו, נותרו אבלים אחריו אלפי חידושים נפלאים וגאוניים, שאין דורש ומבקש להם, וכמעט היה יגיע כפיו לריק ועמלו לבהלה. קרוב למאה שנים חלפו מפטירתו, שמו של רבי יצחק נשכח מכל, ואדם לא זכר את האיש המסכן אשר מילט כתבי יד של אחרים בחכמתו, וטרח כל ימיו לדובב שפתי ישנים, ואילו שפתיו שלו – דממו.

אכן, נאמן בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך, וכהבטחת חז"ל בכתובות עב ע"א 'דספד – יספדוניה, דקבר – יקברוניה, דידל – ידלוניה, דלואי – ילווניה, דטען – יטענוניה'. במשך אותם מאה שנים עברו כתביו של רבי יצחק מתחנה לתחנה, בדרך סלולה ומכוונת בהשגחה פרטית, עד אשר חזרו לאחר מאה שנים לידי צאצאיו של רבי יצחק זצ"ל, וכפי שנתאר כאן בקצרה:

בג' כסליו תשע"ה נלב"ע רבי שמחה שלמה לוין זצ"ל, בארון ספריו נחה מחברתו העתיקה של רבי יצחק פרידמן זצ"ל, בלא סימן או חתימה בראשה לבעל כתב היד²⁴.

גלגלה ההשגחה והגיעה המחברת – בדרך מקרה – לידי אחד מנכדי רש"ש, כותב השורות, אשר התפעל מאד מתוכנה, והחל לגמוע בשקיקה חידוש אחר חידוש, דף אחר דף, עד שנתקל באחד הדפים בחתימת יד קדשו של המחבר 'יצחק בלאאמו"ר גדליה פרידמאן ממעזריטש', כאשר החל לברר אודות המחבר האלמוני, נתברר לו להפתעתו שהוא עצמו דור שישי²⁵ לאותו צדיק שהיה אבי זקן זקיננו.

המלחמה תרע"ה-תרע"ח (ואף לא אחד מהם מדפוס ר"ש צוקערמאן!). בספרים הבודדים שנדפסו בשנת תרע"ה, נרמז המצב האיום בנזכריון השנה – שנת הריס"ת ציון, שנת ראינו רע"ה, וכדומה. ²¹ יתכן גם שבעל בית הדפוס, ידידו ר"ש צוקערמאן שחיבב את המצוות (והשתתף עמו בהוצאות הדפסת 'שפתי ישנים' כאמור), הואיל להעמיד את מכונות ההדפסה השובתות לידידו הישיש חנים אין כסף.

²² ראה לעיל הערה 19 נוסח השער. (יצוין שלפעמים התואר 'המסדר' מתייחס לסידור תוכן הספר, אך בעקבות עדותו של רבי יצחק בהקדמתו שלא סידר את הדברים והדפיסם כפי שנרשמו לזכרון, משמע שר' מנחם השתתף בעצמו בסידור הספר לדפוס).

²³ ואינם מופיעים אף במאגרים הממוחשבים כ'אוצר החכמה' 'היברו בוקס' ודומיהם. עותק יחיד נמצא בספריה הלאומית ומספרו 2046160.

²⁴ גלגל הקב"ה שלא גנזה רבי שמחה שלמה בארון נסתר, כדרך שמירת שאר כתבי יד ואוצרות ישנים, אלא הניחה גלויה בארון ספריו, שאם היה שם, שמא לא היה נגאל, ולא היה מגיע לצאצאי רבי יצחק.

²⁵ מצד חמיו הגאון רבי לוי שולמן שליט"א חתן רבי שמחה שלמה לוין ובנו של רבי שמחה שמואל ב"ר שמחה שמואל ב"ר משה גדליה שולמאן חתנו של רבי יצחק.

כיצד הגיעה המחברת לידי רבי שמחה שלמה - אין לנו ידיעה וודאית. אך נקל לשער שקיבלה מעזובנו של אביו רבי אריה זצ"ל שהיה ידיד נפש²⁶ של נכד המחבר רבי מנחם ישראל שולמן, בן חתנו רבי משה גדליה שולמן²⁷.

רבי מנחם ישראל, עלה בשנת תרס"ד בעודנו נער להסתופף בצל זקנו הישיש רבי יצחק בירושלים, ממנו למד אהבת התורה והתמדתה, והמשיך את דרכו בהתמדה עצומה לילות כימים בעסק התורה. זקני ירושלים היו מספרים אודותיו שלא עבר עליו חצות לילה בשינה, ושהיה כל היום עטור בתפילין²⁸. רבי מנחם ישראל נפטר בשנת תרפ"ו, בקיצור ימים ל"ע בהיותו בן מ"ה שנים, והותיר אחריו חמשה יתומים קטנים כשהגדול שבהם, רבי שמואל ברוך, בן עשרים.

דבר פלא סופר על ידי אנשי החברא קדישא: זמן קצר קודם פטירתו ביקש מאנשי הח"ק לקברו בסמוך לזקנו ורבו רבי יצחק, אך אותו מקום היה בו סלע שלא זע ממקומו. לאחר הפצרותיו של רבי מנחם ישראל נאותו אנשי הח"ק לנסות שוב ולתדהמתם עלה הדבר בידם בקלות, והיה הדבר לאות על אהבת הסב הגדול לנכדו אשר איוה לקירבתו גם אחר אריכות ימיו ושנותיו.

נקל לשער שרבי מנחם ישראל קודם מותו, חשש לעתיד מחברתו של זקנו-רבו, ומסרה לידידו רבי אריה לויין אשר היה מומחה באיסוף ושימור כתבי יד יקרים וגנוזות קדמוניות.

²⁶ ואף היו בעלי קרבת משפחה דרך נשותיהם, אשתו של רבי מנחם ישראל מרת אלטע ע"ה היתה בתו של רבי יעקב שפירא, שהיה נ"נ לרבי אריה ליב שפירא אב"ד קובנא זצ"ל, כאשתו של רבי אריה מרת צפורה חנה ע"ה בת רבי דוד שפירא זצ"ל.

²⁷ מחשובי תלמידי החכמים במעזריטש, זכה לארח את החפץ חיים בביתו כשהגיע לעירו למכירת ספריו [עשרות שנים אח"כ זכר הח"ח חסדו ואירח בביתו את נכדו רבי מרדכי שולמן זצ"ל בהגיעו לסמילוביץ, עי' כי אם' לדמותו של ר"מ שולמן, פרק שני].

מבניו הנוספים ידועים לנו: הגאון רבי חיים יעקב זצ"ל, דיין ומו"צ אצל הגר"ס בברסק, בסוף ימיו כיהן ברבנות במוהליב ברוסיה ולאחר המהפכה נלכד תחת השלטון הקומוניסטי, הוא הבריה אל בנו רבי יוסף את כתבי ספרו 'עקבי חיים' והלה הדפיסם בוויילנא שנת תרצ"ג בהסכמותיהם המרגשות של הגר"ע והגר"ז המעוררים על מצבו של אותו גאון בארץ גזירה; רבי ברוך זצ"ל, תלמיד ישיבות טעלז קאוונא וואלאזין, נלב"ע בקיצור ימים בגיל כ"ד שנה, וזקנו פרסם מחידושי תורתו, ראה הערה 17; רבי שמחה שמואל זצ"ל, מחשובי תלמידי הסבא מסלבודקה, שהיה מכנהו 'שכל הנבדל', הוסמך להוראה ע"י הגר"י בלאזר והגר"מ עפשטיין בעל 'ערוך השולחן', התגורר בעיר טיקטין, נפטר בקיצור ימים בגיל מ"ב שנה והותיר אחריו ז' יתומים (ביניהם רבי מרדכי שולמן לימים ראש ישיבת סלבודקה), בנו הח' שנולד לאחר פטירתו נקרא על שמו שמחה שמואל (לימים מראשי החינוך העצמאי וממניחי יסודות החינוך התורתי בארץ הקודש, נלב"ע ח' אדר תשל"א). רבי יצחק שהיה אז ישיש מופלג התעסק בגיוס כספים עבור בניו, בני נכדו רבי שמחה שמואל, ובהקדמתו לספר דברי גדליה ח"ב הוא מזכיר לברכה את בת דודתו מרת לאה 'אשר טוב גמלתני ואת היתומים ובפרט בהכנסת כלה...!'

²⁸ קונטרס 'צפירת תפארה', מר' דוב אטינגר, עמ' 316. משם גם שאר הפרטים בעניין רבי מנחם ישראל.

עוד שם, מפי מרת אלטע ע"ה אשת רבי מנחם ישראל: בתקופת המלחמה הראשונה, כששרר רעב ומגפה בירושלים, היה רבי מנחם ישראל לומד מדי יום בחברותא עם ידידו ורעו רבי אריה לויין זצ"ל, מתוך זלעפות רעב. מפעם לפעם, כאשר תחושת הרעב הציקה להם מלהשקיע ראשם בלימוד התורה, היו הולכים לטבול במקווה שבבתי ראנד כדי להשקיט קרקורי בטנם על ידי רעננות המים הצוננים, ויושבים ללמוד שעות ארוכות יחדיו.

רוב - רובם של אוצרות רבי אריה לא הגיעו לאחר פטירתו לרשות בנו רבי שמחה שלמה, ומפליא הדבר שדוקא מחברת זו היא שנשמרה בארנו של רש"ש, שהיה חותנו של נכד-נכדו של המחבר, ועי"ז התגלגלה לידי בן-נכד-נכדו של רבי יצחק.²⁹

ברוך המשלם שכר טוב ליראיו.

* * *

המחברת הנפלאה הזו כלולה בחידושים והערות בכל חלקי התורה, רשומים בערבוביא. נראה שבכל מקום שמצא המחבר איזה מקום חלק, השחיל לתוכו הערה נוספת..

ניחוח הוד קדומים שורה על דבריו, רוחו של אדונינו אליהו אשר נשבה במעזריטש דליטא נושבת אף בין בתרין, מתענג הוא על פשט מאיר, מגלה רמזי תורה בחשבון גימטרי', מדקדק במקראות עפ"י חילוקי לשונות נרדפים, ומעלה מטמונים ופנינים. גם חידושי בהלכה כולם על דרך עומק הפשט ודקדוק לשון התלמוד כדרך הגר"א, ואך אופייני הוא שהתפעל כל כך מן הספר 'שפתי ישנים' שמכיל הערות על המהרש"א, אשר דרכו דרך עומק הפשט, עד שטרח כאמור להוציאו לאור בדמים מרובים. אף שהיה רבי יצחק משופע כאמור בחידושים גאוניים ומקוריים, מכל מקום באהבתו את התורה ייקר והחשיב כל הערה קלה שעלתה בדעתו או ביאור פשוט ואמיתי ששמע מזולתו, והעלה אותם על הכתב לזכרון, גם תופעה זו מורשה היא ממורשת הגר"א.³⁰

²⁹ מעניין לראות שגם הספר דברי גדליה ח"ב, אשר כאמור לא זכה להפצה, עשה את דרכו במסלול מקביל לאותו יעד. גם ספר זה נשתמר ברשות רבי מנחם ישראל, שהורישו לבנו רבי שמואל ברוך, אשר נתנו במתנה לידידו רבי אהרן מילבסקי ורשם בשער הספר: **'לזכרון המחבר!'** ניתן ספרו זה למנחה לש"ב רבי אהרן מילבסקי רב דאליטא ממשפחת המחבר זצ"ל כשנסתלק רבי אהרן וחולקו ספריו בין צאצאיו, ביקש נכדו דודי הגאון רבי אוריאל סופר שליט"א, חתן נוסף של רבי שמחה שלמה לוין, לקבל ספר זה לרשותו מפני שזכר שהמחבר הינו זקן זקינו של גיסו רבי לוי שולמן הנזכר לעיל הערה 25, כאשר נודע לרבי אוריאל על מציאת מחברתו של רבי יצחק בגזני חמיו רש"ש על ידי כותב השורות, מיהר להראותו אף את הספר הגנוז אצלו ובו חידושים ופנינים נוספים על אותם שבמחברת כתב היד. [מעניין שכעין נבואה נזרקה מפיו של רש"ב שולמן בהקדשתו – שכן אכן עותק זה הוא אשר נותר **'לזכרון המחבר'** וממנו נתוודענו לחידושים רבים של רבי יצחק].
³⁰ וכנודע התפעלותו של הגר"א מן הביאור הפשוט והאמיתי שכתב בסידור 'שער הרחמים' שהטעם שאומרים 'אדון עולם' קודם תפילת שחרית, לפי שהיא כנגד אברהם שקרא לקב"ה אדון. דוגמא אופיינית: וים סוף להם בקעת וזדים טבעת וידידים העברת, מה שהפך הסדר הלא מתחלה ידידים עברו, משום שסופי התיבות שוים מסיימים באותיות ע' ת' לכן סמך טבעת אל בקעת, ודו"ק.

נקודות נוספות ממשנת הגר"א המוצאות ביטוי בין דברי רבי יצחק: על הפסוק 'מעין חתום' כתב לפרש 'כי מעין התורה חתום כי מלבד הטעמים הגלויים יש טעמים כמוסים, ואתה שמור כמו שנצטוית. ועל כן אליהו זכור לטוב לא רצה לכנס בחורבה כדאמרינן בא אליהו ושמר לי על הפתח, הגם כי הטעמים של חשד מפולת נזיקין לא שייך באלהו, על כל זה לא נכנס בהחורבה. **מזה יוכל האדם להתבונן כמה צריך להיות זהיר מלעבור על דבר חז"ל גם במקום שאין נוהג הטעמים שאמרו.** מזה המאמר תכסה בושה להמתחכמים חדשים מקרוב באו ואומרים כי אין צריך

בתוך דבריו מביא הוא שמועות רבות מרבותיו ורעיו בגולה ובעיר הקדש, בהם 'הגאון הצדיק מו"ר ר' יהושע לייב דיסקין זצלה"ה', רבי שמואל (סלנט) ראב"ד דפה, המגיד רבי דב בעריש פלאם ממזריטש (תלמידו המובהק דהמגיד מדובנא), רבי אליעזר חרל"פ אב"ד מעזריטש, רבי יעקב אורנשטיין (תלמיד מהרי"ל דיסקין), רבי ישראל איסר אב"ד מעזריטש (מח"ס עזרת ישראל), רבי זעליג קארלנשטיין (מח"ס עבודת עבד על רות), רבי יצחק לייב גרויסבערג (מח"ס שי למורא על בכורות), רבי מאיר יונה (מפרש ספר העיטור), החריף רבי אליהו חיים הכהן ממעזריטש, המנוח ר' וואלף בהגאון רבי אליעזר חרלפ, רבי ברוך (ליפשיץ?) מסימאטיץ (מח"ס ברית יעקב), ועוד רבים. כן מביא שמועות שנתבדרו בבי מדרשא משמיה דהגר"א, ומדברי 'הגאון ציס"ע מו"ר ר' חיים ר"מ דוולאזין זצלה"ה זי"ע'; 'הצדיק ר' ליבלי זצ"ל אב"ד דבריסק'; ועוד.

* * *

המלחמה שהכריזו בשנים ההם חסידי ירושלים של מעלה בראשות השרף מבריסק כנגד לימודי ההשכלה בבתי הספר 'למל' ו'אליאנס', נותנת את אותותיה גם בתוך דברי המחבר, אשר הסתופף בין כתלי מתיבתא דיליה ביישיבת 'אהל משה', מפעם לפעם הוא דורש ורומז מן המקראות כנגד לימודי ההשכלה והרשעים המסיתים את ישראל לזה בטענות שונות, להלן כמה דוגמאות:

"...הקול קול יעקב הכוונה בזה אמרתי אותן הלומדים את ילדיהם לשונות עבור שאומרים כי צריכים זה כדי שיכולין לילך להערכאות לעשות טובה עם הכלל ישראל, אבל טענה זאת דברי יצר הרע... הלא אם לא יבטל את בניו מת"ת אז לא יצטרכו לעשות טובה אל כלל ישראל אם הקול קול יעקב אין הידים ידי עשיו"

"...שיחת הילדים [מוציאה את האדם מן העולם], הכוונה מה שמלמדין הילדים שיחות מלשונות העמים ונותנים להם שיעור שילמוד אותו שיעור כמה פעמים שיאמר אותו בעל פה ומשיחים כל היום בספרי חיצונים למען יהיה רגיל לאמר בעל פה..."

"...וכעת רבו המתפרצים ומתחכמים ללמוד את ילדיהם לשונות ולהתדמות אל האומות כדי שיתנו להם התמנות בצרכי המדינה ומזה ימצאו פרנסתם ובעבור זה עוזבים דרכי התורה ומצותיה, על כן אמר הקב"ה כי זאת היינו הפרנסה מיד ה' הוא כדכתיב נותן לחם כו' ומשביע לכל חי והם ירצו לעזור לה'

לקיים רק מה שהשכל מחייבם יסכר פיהם המרבים הבלים ושטות, וה' יכפר ויקרב לבבם לתורתו הקדושה אמן. [וזוהו כמשנת רבינו הגר"א שדברי חז"ל נוהגים אף כשאין הטעם שייך בהם, וכידוע]. במקו"א הוא כותב ברמיזה נגד אותם מעדת החסידים 'המתפללים ומראים עצמם יגיעה בעבודתם, עליהם אמר הנביא 'ולא אותי קראת יעקב' יען 'כי יגעת בי ישראל', הלא בעבודה שלי נאמר בה כי קרוב אליך הדבר מאד ואין בה יגיעה...' [גם זה ממורשת הגר"א אשר כתב כנגד אותם ש'ביעו בשפתם, גדלה צעקתם...], וראה ב'כתר ראש' כח-כט 'יותר טוב להתפלל בתחנונים ובנחת מהתלהבות ברעש... הנענועים בתפילה אינם רק שלא לישון...']

להשיג מחיתם מצד עצמם ופועלתם ע"כ אמר הלואי אותי עזבו היינו מה שאני צריך לתת להם פרנסה יעזבו רק יבטחו בה' כי מה שהבטיח והתנה עמם יקיים..."

"...במדרש, מיכה שנתמעך בבנין, הגם שהאמת ששקעו ילדים בבנין כפשוטו, מ"מ יש לרמז בזה כי פרעה גזר על ילדי ישראל שילמדו חכמת מצרים ועשה מהם שרי בנין להורות איך לבנות מגדלים יפים וחזקים, וכאשר משה רבינו ראה את הבנינים שהם בתואר יפה מאד הבין כי תבנית יפים של המגדלים אין זה נבנה בשכל המצרים, רק כי זה נבנה בשכל ישראל, ע"כ אמר משה רבינו כי השכל והחכמה שנתן הקב"ה לישראל כדי שילמדו התורה הקדושה, והם עזבו את התורה כי כל שכלם השכילו לדעת לבנות מגדלים נאים ויפים, וזה כוונת שנתמעכו בבנין כי ראשם ושכלם מונח איך לבנות, ונטל משה רבינו אחד מהם וזה מיכה ולבסוף עשה מה שעשה, **כי כל מי שפירש מהתורה לחכמת החצונים מסתמא נפשו נפש רעה מנפשות ערב רב, ואם יהיה בתוך בני ישראל יחטיא אותם.** ה' ישמרנו מהם ומהמונם אמן..."

* * *

גם המלחמה בתנועות הלאומיות, שהיתה חריפה ביחוד אצל תלמידי השרף מבריסק, מוצאת ביטוי בתוך דברי רבי יצחק:

"...לכן אמר ר"י איזהו בן עולם הבא הסומך גאולה לתפילה, שמאמין שרק בתפילה שירחם ה' עלינו אז יוכל להיות הגאולה, כי אין לנו להשען רק על אבינו שבשמיים, **אבל לא כהאומרים שהם בתחבולותם יעשו הכנה לגאולה, לא תאמין להם, וחדל מהם ומהמונם.**"

"סבלנו עול שכמינו, הכוונה שמקיימים אנחנו השבועה שלא ידחקו את הקץ וסובלים את הגלות, לכן אנו אומרים סבלנו עול שכמנו".

* * *

לפנינו מבחר מחידושי ופניני רבי יצחק פרידמאן על ענייני ירח האיתנים – ראש השנה, דין ורחמים, תשובה, יום הכפורים, סוכות ושמחת תורה. [הכתרות וההוספות בסוגריים עגולות ומרובעות, מאת העורך].

בפעם הזאת, ניסיתי לשלב הגיגים והארות שעלו ברעיוני תוך כדי העתקת דברי רבנו המחבר זצ"ל, גם כדי להמחיש איך דבריו שנכתבו בקצרה הינם שורש פורה ענפים וסעיפים מרובים, מעורר חידושים ודקדוקים, הוספות וביאורים, כדרכה של תורה.

בתפילה להשי"ת שיזכנו במהרה להוציא לאור כל כתביו וחידושיו הנפלאים, לדובב שפתיו הקדושות בקבר, ולהאיר עיני לומדי התורה המתענגים על דבריו המתוקים.

זכות רבנו המחבר זצ"ל תעמוד לי ולרעייתי נכדתו שושנה תחי', להורינו וזקנינו היקרים שליט"א, ולילדינו היקרים נ"י, להכתב ולהחתם בספרן של צדיקים, לשנה טובה ומתוקה, יחד עם כל עם ישראל המצפה לישועה.

כעתירת

אברהם משה הלוי רוט

שלהי שנת השמיטה תשע"ה

-אלול-

א. שחת לו לא – שחת 'אלול'

פרשת האזינו (דברים לב, ה) שחת לו לא בניו מומם. יש לרמז בתיבת "לו לא" למפרע הוא 'אלול', היינו אם שחתו את החודש אלול ולא עשו תשובה ומעשים טובים באלול, בניו מומם, הכונה בניו היו והשחתה שהשחיתו היא מומם (לשון רש"י שם), כי היה להם פנאי באלול לשוב לה' ולעשות תשובה ומעשים טובים³¹.

ב. אלול – אני לדודי תחילה ואח"כ דודי לי

שיה"ש בפרק ב' (פסוק טז) 'דודי לי ואני לו', ו[אילו] בפרק ו' (פסוק ג) כתוב להיפוך 'אני לדודי דודי לי', נלע"ד הכוונה [על פי מה] שכתב האלשי"ך בפרשת מטות וידבר ה' אל משה לאמר

³¹ ראה מילואים עניין א'.

נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים וכו' וידבר משה אל העם כו' לתת נקמת ה' במדין, למעלה ייחס הנקמה אל בני ישראל באומרו נקם 'נקמת בני ישראל' ופה מייחס אותה אליו יתברך באומרו לתת 'נקמת ה' במדין.

והנה שתי נקמות הן הראויות להנקם מהמדינים, א' על דבר כבוד אלקים, שהתנכלו להעביר את ישראל על דתו יתברך באשר שנא, בזימה וע"ז, ולטמא נפשות בני ישראל אשר המה חלק אלוך ממעל, ב' נקמת מות כ"ד אלף המתים במגפה. ועל שתי הנקמות אמר נקום נקמת, [על זה] אמר הוא יתברך עם היות לפנינו שתי נקמות א' על כבודי וא' על צרת ישראל [מכל מקום] מה שתכוין לעשות עיקר הוא מנקמת בני ישראל, שהיא על הנוגע אליהם. אז אמר משה אם הוא יתברך עשה הענוותנות הגדולה הזאת, מה גם [=כל שכן] עתה אנחנו עמו ועבדיו וילודי אשה כי נאותה לנו להפך לעזוב את הנוגע אלינו כי נחנו מה ולא נעשה עיקר רק על נקמת כבודו יתברך, וזהו וידבר משה אל העם 'לאמר', כלומר מה שראוי לנו לאמר אינו לנקום נקמת בני ישראל כי אם נקמת ה', עכ"ל הזהב.

וזה כוונת 'דודי לי' כי יותר חס הוא יתברך על כבוד בני ישראל מעל כבוד עצמו, 'ואני לו' שאנחנו חסים על כבוד השי"ת יותר מעל עצמינו, ולכן הקדים לאמר 'דודי לי' כי כן היה [בפרשת נקמת מדין שם] שהקדים השי"ת [לעשות עיקר מכבוד בני ישראל] ואנחנו למדנו ממנו [לעשות עיקר מכבוד השי"ת].

ובפרק ו' הקדים 'אני לדודי' משום [ש]הראשי תיבות שלהם הוא אלול, וסופי תיבות ד' יודין נגד מ' יום [שמר"ח אלול עד יוה"כ פ], **ובחודש אלול מרבית ישראל בתשובה ובמעשים טובים, ובתשובה צריך האדם להתחיל ולעורר את עצמו ולשוב ולקרב אל השי"ת כדכתיב (מלאכי ג ז) שובו אלי ואשובה אליכם [תחילה שובו אתם אלי ואז אשובה מלעילא אליכם], ואח"כ השי"ת בעזרו שיעשה תשובה שלימה, ע"כ הקדים לאמר אני לדודי ואח"כ ודודי לי**³².

עוד יש לומר 'אני לדודי' כדאיתא בברכות דף ו' (ע"א) אמר הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם כו' דכתיב שמע ישראל כו' [ה' אלקינו ה' אחד] ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם דכתיב ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, וזה כוונת 'אני לדודי' עשיתי חטובה 'ודודי' עשה 'לי' חטובה, והמבין יבין³³.

-ראש השנה-

ג. צדקה לפני ראש השנה

³² ענין זה שבחדש אלול בחינת אתערותא דלתתא ומה מתעורר אתערותא דלעילא, האריכו בו בספרים, עי' ליקוטי תורה להגר"ז ד"ה אני לדודי.

³³ אולי כוונתו, אני לדודי שכולי אך ורק לדודי ואין לי אחר זולתו, ה' אחד, והוא לי, אין לו אלא ישראל בנו יחידו, גוי אחד בארץ.

אמור (ויקרא יט,ט), ובקצרכם [את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך בקוצרך] כו' אני ה' אלקיכם. [וכתב רש"י (מספרי שם):] אמר רבי אבדימי ברבי יוסי מה ראה הכתוב ליתנה באמצע הרגלים פסח ועצרת מכאן וראש השנה ויום הכפורים מכאן ללמדך שכל הנותן לקט כו' מעלה עליו הכתוב כאלו בנה בית המקדש והקריב עליו קרבנותיו.

המתקתי במקהלות, כי ידוע דכתיב (ישעיה נז טו) 'מרום וקדוש אשכון' ועם כל זה 'ואת דכא ושפל רוח', והקב"ה צוה להקריב קרבנות בבית המקדש כי שם השכינה שורה, והוא הדין הנותן לעני גם שם יש השראת השכינה [כי העני דכא ושפל רוח]. וכן הכוונה [במה שאמרו חז"ל (יומא דף עא ע"א)] הרוצה לנסך יין על המזבח ימלא גרונו של תלמידי חכמים, כי אין לו להקב"ה אלא ד' אמות של הלכה, לכן נחשב כאלו הקריב על גבי המזבח, כי גם אצל תלמידי חכמים יש השראת השכינה³⁴.

ונוכל להסביר הדבר ביתר שאת כי ה' יתברך ברוב חסדו רצה לזכות אותנו [ולכך] צוה אותנו לתת לקט שכחה ופאה כדי שנזכה בדין [ולכך הקדים מצוה זו לפרשת ראש השנה ויוהכ"פ]. כדכתיב בתהלים (פט, טו) צדק ומשפט חסד ואמת 'יקדמו' [פניך], ע"י חסד ואמת שיעשו בני ישראל 'קודם' יום הדין, ו[לכך מיד] אחר כך [כתוב (פסוק טז)] 'אשרי' [העם] יודעי תרועה, [הוי"ה באור פניך יהלכון]', [כי] בזה [שנותנים מתנות עניים] 'הוי"ה' יהיה רחמים, כי שם [הוי"ה] זה רחמים, ויהיה 'באור פניך יהלכון'.

ואמרינן בשבת קנא ע"ב תניא ר' גמליאל ברבי אומר ונתן לך רחמים ורחמך כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים וכל שאינו מרחם על הבריות אין מרחמין עליו מן השמים, ואמרינן בברכות נה ע"א ואמר רב יהודה אמר רב שלשה צריכין רחמים מלך טוב שנה טובה וחלום טוב, **על כן צוה ה' יתברך לרחם על העניים כדי שירחם עלינו בדין כי שנה טובה צריכה רחמים.**

וסיים אני ה' אלקיכם, כי ידוע בעת בא ה' לברוא את העולם כתיב (בראשית א א) בראשית ברא [ו]פירש רש"י [שם] 'ולא נאמר ברא ה' שבתחילה עלה במחשבה לברוא במדת הדין וראה שאין העולם מתקיים והקדים מדת הרחמים ושתפה למדת הדין, והיינו דכתיב (שם ב ד) ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים', לכן כך אמר [הקב"ה] אני רוצה 'להקדים' מדת הרחמים ביום דין בכל שנה

³⁴ וכן יש לבאר בזה דברי חז"ל בכתובות דף ק"ה 'כל המביא דורון לת"ח כאילו מקריב בכורים', ובילקוט שמעוני ריש תולדות 'כל המקבל פני זקן כאילו מקבל פני השכינה'.

זקני רבי אריה לויין זצ"ל היה כותב על בנו הגר"ח"י ששימש ברבנות בארצות רחוקות – 'שכינתא בגלותא', והיה הדבר תמוה אצלי, אך לאחר דברי רבינו מובן היטב, דזהו ממש השראת שכינה בגלותא, כי השכינה שורה על ת"ח.

ושנה כי 'זה היום תחילת מעשיך'³⁵, [ולכן סיים אני ה' אלקיכם, 'הקדים' שם הוי"ה (רחמים) לשם אלקים (דין)]³⁶.

ד. זה היום תחילת מעשיך

בראשית ברא (בראשית א א), תיבת ברא נמצא ג' פעמים, א' בראשית ברא, ב' ברא אלקים לעשות (שם ב ג), ג' ברא אלקים אדם (שם ה א), היינו דפליגי [רבי אליעזר ורבי יהושע (ר"ה י"א ע"א)] אם בתשרי נברא העולם אם בניסן, וכתבו המפרשים³⁷ דאלו ואלו דברי אלקים חיים, היינו זה במחשבה וזה במעשה, רק דפליגי אם המעשה היה בניסן והמחשבה בתשרי או להיפך. ו[לפי"ז יש לרמוז ש]תיבת "בראשית" (ראשי) [היא] תיבות "א' בתשרי" ובא הכתוב השני ופירש ברא אלקים 'לעשות', היינו עשיה היה בתשרי אבל המחשבה היה בניסן [כשיטת רבי אליעזר], ובא הכתוב הג' ופירש לנו כי העולם נברא בכ"ה באלול והאדם נברא בא' בתשרי, [וכמו שאמרו חז"ל (ויקרא רבה פכ"ט) ש]כמו האדם עמד בדין [ויצא דיימוס בא' תשרי] כן סימן לבניו [הרי שבא' תשרי נברא 'האדם'], ולכן אנו מתפללים זה היום תחילת 'מעשיך' [כי אז היה ה'עשיה' לר"א], וזה שאמר אשר ברא אלקים 'אדם' היינו האדם נברא בראש השנה אחד בתשרי, אבל העולם נברא בכ"ה באלול³⁸.

ופירשו המפרשים בזה [מה שהביא רש"י בתחילת בראשית]: אמר ר' יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה, הכוונה לפי דהמחשבה היה בניסן, וגם היא התחלה במצוה, ותירץ משום כח 'מעשיו' הגיד לעמו דרצה הקב"ה להגיד לעמו כח וזמן ה'עשיה' מתי היה, לכן אמר בראשית דמרמז א' בתשרי [שאז היה העשיה בפועל].

ה. רמז למאה קולות

³⁵ כלומר, שבכל שנה בר"ה מבקש הקב"ה לברוא העולם במידת הדין ורואה שאין העולם מתקיים ומקדים לה מידת הרחמים. וכ"כ בשפת אמת ר"ה תרמ"א שבכל ר"ה חוזר העניין, שבתחילה מבקש לברוא העולם במידת הדין ואח"כ ע"י השופר עובר לכסא רחמים.

³⁶ כלומר, בזכות זה שאנו 'מקדימים' לרחם על הבריות וליתן להם מתנות עניים וצדקה קודם יום ה'דין' [ומקיימים צדק ומשפט 'יקדמו' פניך], גם הקב"ה 'מקדים' רחמים לדין.

³⁷ עי' תוס' ר"ה כ"ז ע"א ד"ה כמאן.

³⁸ והיינו דמה שנרמז בפסוק 'בראשית' – בא' תשרי – ברא אלקים' הכוונה לבריאת האדם. ונראה לפרש לפי דברי רבינו את המשך הכתוב 'את השמים ואת הארץ', דבריאת האדם היתה הבריאה היחידה שנעשו בה גם שמים וגם ארץ, וכמוש"כ רש"י עה"פ ויפח באפיו נשמת חיים שהאדם נברא מן העליונים והתחתונים כדי שלא תהא קנאה בין השמים לארץ, ולכן בריאת האדם נקראת 'את השמים ואת הארץ', השמים עם הארץ.

יש רמז לתקוע מאה קולות, [מהפסוק ב]תהלים מ"ז (פסוק ב) כל העמים תקעו כ"ף, מזה יש רמז שצריך לתקוע מאה קולות, כי כ"ף עולה במספר מאה³⁹.

ו. תקע בשופר גדול – למה נקרא 'גדול'

תקע בשופר גדול, תיבת 'גדול' בא לרמז לקיים הבטחתו לאברהם (בראשית יב ב) ואעשך לגוי גדול⁴⁰, וגם כי השופר מאיל של עקדת יצחק שהקריב אברהם שנקרא (יהושע יד טו) האדם הגדול, וגם ישראל נקרא [ו] (דברים ד ז) מי גוי גדול, וגם על ידי זה 'יתגדל' השי"ת כדכתיב (יחזקאל לח כג) והתגדלתי כו'⁴¹.

ז. כבני מרון ובסקירה אחת

איוב (לד כט), והוא ישקט ומי ירשיע וכו' ועל גוי ועל אדם יחד. כוונת הפסוק ללמדנו דמשפט הקב"ה אינו כמשפט בשר ודם שיקרה לפעמים שיעניש את החוטא ויגיע צער מזה לקרוביו ולאזהביו בחינם, כי הם לא חטאו, אבל משפט העליון כאשר ישלח יסורים על העולם או על אדם פרטי כל הצער שיסבלו קרוביו ואזהביו מהיסורים שבאו על החוטא נמדד במדה נכונה בלי מגרעת ובלי תוספת כפי שראוי להם, ולכן נקרא שופט צדק, והמשפט מהיחיד הולך ג"כ לפי הכלל, והן משפט כללי והן משפט פרטי הוא הכל בצדק לכל מי שיגיע לו צער מהמשפט והעונש שבא על הנענשים, כדכתיב (דברים לב ד) הצור תמים פעלו כי 'כל' דרכיו משפט, היינו העגמת נפש והצער שיסתעף מזה המשפט הוא בדין אמת⁴², ע"כ אמר הכתוב 'על גוי ועל אדם יחד', הן משפט [ה]כלל הן משפט פרטי [הנובע ממנו].

וכן פירש הגאון הצדיק מו"ר ר' יהושע ליב דיסקין זצלה"ה כוונת התנא (ר"ה ח' ע"א) עובדים לפניו כבני מרון וכולם נסקרים בסקירה אחת היינו משפט היחיד נמדד כפי השיעור שראוי לכל אחד שיעניש לו צער מיסורי הנענש כן יגיע להם במשפט צדק, לכן אמר 'כבני מרון' היינו כל אחד ואחד בפני עצמו, וגם לפי הכלל השיעור של הצער שיסבלו הקרובים ואזהבים של

³⁹ עיין מילואים עניין ב'.

⁴⁰ כלומר, שקודם תקיעת השופר לקבץ גלויותינו, אין ישראל נחשבים 'גוי גדול' כי הם מפוזרים ומפורדים לקבוצות קטנות, ורק ע"י השופר יתקבצו ויתאחדו ל'גוי גדול'.

⁴¹ שם מדבר הכתוב על מלחמת גוג ומגוג 'ביום ההוא יהיה רעש גדול על אדמת ישראל ורעשו מפני דגי הים גו' וכל האדם אשר על פני האדמה כו' והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים', והשייכות של כל זה לתקיעת השופר היא משום שקול השופר הוא אשר ישבר את הגוים מלפני ה', כדכתיב 'וה' אלקים בשופר יתקע ויצא בסערות תימן גו'. וראה מילואים עניין ב' דלכך ילפינו ק' קולות משבירת קול אמה דסיסרא.

⁴² כיו"ב מפורסם בשם הגרי"ס זצ"ל.

החוטא יהיה כפי שראוי להם, לכן אמר 'וכולם נסקרים בסקירה אחת', היינו הכלל, שישתווה המשפט גם להכלל כולו⁴³, ודו"ק.

ח. בהלכות שופר

או"ח סימן תקפ"ו, [דיבק שברי שופרות זה עם זה ועשה מהם שופר פסול] אפילו אם יש בשבר שכנגד פיו שיעור שופר, כתב המג"א [סקי"ט] אפילו הוא שלם בכל הקיפו דהוי דומיא דהוסיף עליו כל שהוא עכ"ל, כוונתו דלא תימא הא דפסול אפילו אם יש בשבר שכנגד פיו שיעור שופר {היינו} אם דיבק שני שברים שהיו סדוקים לארכם ואח"כ דיבק לשופר דאיכא תרתי לריעותא, א' שדיבק לארכם, ב' מה שנדבק לרחבו של שופר, אבל שבר שהוא שלם בהיקפו ויש בו שיעור שופר כשר, ופירש המג"א דאפילו השבר שלם בהיקפו ג"כ פסול, ודו"ק.

שם תקפ"ז במג"א ס"ק ה' וי"א כו' וראשון עיקר [שאם מקצת תקיעה היה שלא בחיוב לא יצא], והקשה במחה"ש מאי חידוש הא [כן דרכו של הב"י בכל מקום דדעה קמא שכתב] סתם עיקר [בעיניו], עכ"ל. ונלע"ד משום שבסי' תקפ"ח [ס"א] כתב המחבר אם שמע מקצת תקיעה קודם שעלה עמוד השחר ומקצתה לאחר שעלה עמוד השחר לא יצא, משמע מזה אם היה שיעור תקיעה במה ששמע ביום יצא, לכן כתב המג"א שהפוסקים סוברים שהראשון עיקר, ודו"ק:

ט. לעשות רצונך בלבב שלם

זכרונות לר"ה, וטראה לפניך עקידה שעקד אברהם אבינו... וכבש רחמיו לעשות רצונך בלבב שלם, וכן בתפילת שחרית ורצה לשחוט אותו כדי לעשות רצונך בלבב שלם. לפי פשוטו ג' תיבות הללו כדי בלבב' שלם' הם שפת יתר, מהראוי לומר 'לשחוט אותו לעשות רצונך'. נלע"ד הכונה [עפ"י מה] דאיתא בספרים [ש]בגזירת ת"ח [היתה] אשה [אחת ש]היתה לה בת יחידה עם כל המעלות ונהרגה על קידוש ה' ואמרה אמה רבש"ע הנני נותן לך שבח והודיה כי עכשיו אקיים לאהוב אותך אהבה שלמה כי אין לי עכשיו מי לאהוב [זולתך], כי בעת שבתי היתה אהבתי גם אותה, כן אברהם אבינו אהב גם את יצחק ככתוב (בראשית כב ב) 'יחידך אשר אהבתי',

⁴³ ויש להתעורר מדברי רבינו שככל שהאדם שייך ומחובר ומשפיע על הכלל הרי בהכרח מתמתק דינו אם אין מגיע להם להצטער עבורו ולהפסיד השפעתו וכו', אבל מי שהוא חי לעצמו הרי מפסיד הגבלה זו על משפטו. וזקני רבי אריה לויין זצ"ל סירב לרכוש 'ביטוח חיים' מהאי טעמא, כי אילו לא יהיו בני ביתו זקוקים לו ותלויים בו לפרנסתם יפסיד זכות זו של 'כל דרכיו משפט', אולי מגיעו מיתה חלילה ורק בשביל פרנסתם ניצול.

ורצה לשחוט אותו 'כדי' שיעשה רצון הקב"ה 'בלבב שלם' שיהיה אהבת השי"ת שלם שלא יהיה לו אהבה לשום דבר אחר רק אהבת השי"ת⁴⁴.

-משפט, דין ורחמים -

י. ויגבה ה' צבאות במשפט, והאל הקדוש נקדש בצדקה

בקדושה, משרתיו שואלים זה לזה איה מקום כבודו לעומתם ברוך יאמרו ברוך כבוד ה' ממקומו, נראה לפרש כי באהל יעקוב (פרשת בראשית) פירש המדרש [(ויק"ר פכ"ד, א) שכתב על הפסוק] 'קדושים תהיו' הדא הוא דכתיב ויגבה ה' צבאות במשפט והא' הקדוש נקדש בצדקה, עכ"ל המדרש, כי לפני הקב"ה יש ב' דרכים להתקדש בעולמו אם ברחמים ואם בדין, [בדין] כדכתיב (תהלים ט יז) נודע ה' משפט עשה, וכמאמר ישעי' (כו ט) כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל, ואם [ברחמים] כשישראל קדושים [ש]נאמר (שם מט ג) 'ישראל אשר בך יתפאר' ומפני זה עושה להם נסים ונפלאות ויתגדל ויתקדש שמו בעולם. [לכך] אמר הקב"ה הלא טוב לכם לבחור הדרך הראשון שתהיו אתם קדושים וע"י קדושתכם תקדשו את שמי, וביאר ואמר 'כי קדוש אני ה' אלקיכם' ר"ל כי לפני יש ב' דרכים להתקדש בעולמי אם בבחינת ה' שהוא רחמים אם בבחינת אלקים שהוא דין, וזהו [שאמר המדרש] 'הדא הוא דכתיב' כי הדברים האלה הלא הם כתובים במקרא אחר 'ויגבה ה' צבאות במשפט' הוא דרך אחד, והשני 'והאל הקדוש נקדש בצדקה'. ובזה פירש [באהל יעקב שם את] המדרש (ב"ר פ"ב ח) 'מתחלת ברייתו של עולם צפה הקב"ה במעשיהן של צדיקים ומעשיהן של רשעים' אבל אינו יודע באיזה מהן חפץ כו' כיון דכתיב וירא אלקים את האור כי טוב הוי במעשי צדיקים חפץ ואינו חפץ במעשיהן של רשעים', עיין בדבריו הנעמים⁴⁵.

ובזה יש לפרש הקדושה כי זה ידוע כשהקב"ה יושב על כסא רחמים נקרא 'מקומו', וכשיושב על כסא דין נקרא 'יוצא ממקומו', כדכתיב (מיכה א ג) כי ה' יוצא ממקומו כו' [ופרש"י מכסא הרחמים לכסא הדין], וכתיב (שמות יא ד) אני יוצא בתוך מצרים, וזה משרתיו שואלים איה מקום כבודו, אם העיקר מקום כבודו כשעושה דין [ויוצא ממקומו], או העיקר כשמתנהג ברחמים [ויושב במקומו], לעומתם ברוך יאמרו ברוך כבוד ה' ממקומו, העיקר כשמתנהג ברחמים ויושב על כסא

⁴⁴ ולפי"ז מילות 'כדי לעשות רצונך בלבב שלם' לא קאי על מעשה העקידה שיעשה בזה רצונו אלא כדי שעל ידי העקידה יעשה מכאן ואילך רצונך בלבב שלם בלא אהבה לזולתך. (ולהעיר מדברי חז"ל שאמר אאע"ה 'את שניהם אני אוהב' עד שפרט לו הקב"ה 'את יצחק').

ועפ"י דרך רבינו יש לפרש באופן נוסף, עפ"ימ"כ הקדמונים שמידת מסירות נפש שיש בעם ישראל שמסרו נפשם ונפש עולליהם במשך הדורות על קדושת ה' הוטבעה ונחקקה בנפשם במעשה העקידה של אאע"ה, ולפי"ז יתפרש 'כדי' – לגרום לבניו מאז ועד עולם – לעשות רצונך בלבב שלם'.

⁴⁵ שאף שע"י מעשה הרשעים ונקמתם מתגלגל קידוש ה' גדול יותר מאשר ע"י מעשה הצדיקים ושכרם, אך מ"מ חפץ הקב"ה להתעסק בטובת הצדיקים ולא ברעת הרשעים, וירא אלקים את האור כי טוב. עיי"ש.

רחמים שנקרא 'מקומו', כדאמר במדרש [הנזכר] את האור כי טוב הוי במעשי צדיקים חפץ, שיתגדל ויתקדש שמו יתברך בנסים נפלאות.

יא. הלן בסתר בצל

בתפלה 'האוחז ביד משפט הלן בסתר בצל' הכוונה דמצינו (תהלים קכא ה) ה' צלך, [ועוד מצינו] (ישעי' ד ו) וסכה תהיה לצל, וגם במדרש איכה פ"א אלה אזכרה [כתוב] לשעבר הייתי עולה בצלו של הקב"ה כו', מ[כל] זה נראה דלשון צל מורה על טובה וישועה, ובגלות הנסים בהסתר, לכן אמר הפייטן הלן הקב"ה בגלות בסתר [שאינן נראית השגחתו לכל], בצל [היינו] הישועות - בשם שין דלת יוד, שהשם זה מורה מי שאמר לעולמו די יאמר לצרותינו די, כמו שאמר יעקב אבינו לבניו (בראשית מג יד) שין דלית יוד יתן לכם רחמים, כי בעת החורבן נאמר (דברים לא יז) והסתרתני פני מהם, [וזה] אומר הפייטן הגם כי עתה להיותו אל מסתתר, ואנו 'בסתר' המדרגה, עכ"ז משגיח עלינו ולא עזב אותנו אל המקרה ויט עלינו חסד בהסתר והצנע⁴⁶, ולא ימיש חסדו בדין מאתנו, ולא סרה השגחתו מעלינו⁴⁷.

יב. הרחום ומקדים רחמים לרוגז

רש"י בבראשית [פרק א'] פסוק א' מביא מדרש, וכן האלשיך, מתחלה עלה במחשבה לברוא העולם במדת הדין ראה שאין העולם מתקיים שיתף עמו מדת הרחמים, ולא עוד אלא שהקדים מדת הרחמים למדת הדין.

וראוי אלינו להתבונן במהות ענין השיתוף ופעולתו, ומה יורה ענין מאמר 'ולא עוד אלא שהקדים מדת הרחמים'. ונלע"ד לפרש כי ענין השיתוף הוא כי לא זאת [בלבד] כי גדול חסדו על האדם בעת רצון ובוים ישועה, אבל גם זאת כי גם בעידן ריתחא יהיה הכל בחסד וברחמים, היינו כי גם בעת העונש יתחסד יתברך לבלתי יפגע בהאדם עצמו כדאמרין פסחים דף קי"ח אמר רב חסדא [בטוב] שנתן לו לאדם גובה חובתו, עשיר בשורו כו' אלמנה בתרנגולה כו', פירושו כי בטוב שנתן לו לאדם גובה חובתו וכדאיתא בויקרא רבה יז אין בעל הרחמים נודע בנפשות תחילה, [זהו שיתוף רחמים בדין, שגובה הדין ברחמים].

וענין 'הקדמת' מדת הרחמים הוא חסד היותר גדול ונפלא מזה, כי הקב"ה מביט אחרית מראש, היינו בראותו כי בימים ושנים אשר יבואו יחטא וכל מאומה לא יהיה לו, וכאשר ישלח אליו שלוחי הדין יהיו מוכרחים לפגוע בו בעצמו, יתחסד עמו ית' כי יסבב עליו כי יעשר בכסף ובזהב,

⁴⁶ רומז לדברי הגמ' במגילה י"א ע"א על הפסוק בעזרא ט ט' כי עבדים אנחנו ובעבודתנו לא עזבנו אלקינו ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס' אימתי בזמן המן, שאז היה נס נסתר בתוך הסתר הגלות, ככדרשינן ואנכי אסתר אסתר, וכמו שהאריך בזה הגר"א בפירושו לאסתר א ב.

⁴⁷ כלו', מפרש 'הלן בסתר בצל' הקב"ה מסתיר את הצל – ההגנה והישועות - בשם שד"י, ע"י שמבטל הצרות בהשגחה נסתרת בתוך סתר הגלות.

ואחרי היות העושר בידו אז כאשר ישלח אליו הגבאים המחזירים [מלאכי הפורענות] ימצאו בידו מן הרכוש ויקחוהו על חשבון חובתו והיתה נפשו לו לשלל.

וזה כוונת הפייטן **הרחום** היינו מה שבעת העונש ירחמהו לבלי יפגע בהאדם בעצמו אבל יפגע בממונו, **ומקדים רחמים לרוגז** היינו מה שחונן ומקדים לרחם גם קודם החטא והרוגז.

ובזה יש לפרש מאי דאמרינן בראש השנה דף י"ז [ע"ב] כתיב ורב חסד וכתיב ואמת, בתחילה אמת ולבסוף רב חסד, והקשו המפרשים⁴⁸ ה"ל אמת ורב חסד, ולדברינו ניהא כי בעת המשפט האמת מוקדם ואח"כ החסד, אבל בזמן החסד מוקדם כי הוכן החסד קודם החטא, [בשביל ש]לעת שיהיה המשפט אמת יהיה במה להתנהג ברב חסד, וכן יש לפרש כל הפסוק שדורש הגמרא שם⁴⁹. ואמרינן בר"ה דף י"ז [שם] אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה, וכתב הרא"ש (פ"ק סימן ה') וא"ת מה צריך האדם למידת רחמים קודם שיחטא וי"ל אע"פ שגלוי וידוע לפניו שסופו לחטוא מתנהג עמו במדת רחמים באשר הוא שם כו'. ולפי דברינו הוא מבואר שצריך למדת הרחמים על להבא [להוסיף לו ממון מעיקרא כדי שיוכל להענישו בו לכשיחטא⁵⁰].

ואולי הוא הרצון בדברי הכתוב (תהלים קמה ח) 'חנן ורחום ה' היינו מה שגובה חובתו של אדם מהונו ורכושו, 'ארך אפים וגדל חסד' היינו החסד היותר גדול והיותר נפלא מה שיעכב המשפט ויאריך אפו ומגדיל חסדו שיסבב עליו כי יעשר בכסף ובזהב למען יהיה בידו לתת להאדם כפרו למלט נפשו משאול וחיה נפשו בגלל זה⁵¹.

⁴⁸ עיין הרי"ף בעין יעקב ובח"א מהרש"א שם.

⁴⁹ עה"פ (תהלים סב יג) ולך א' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, בתחלה כי אתה תשלם כמעשהו ולבסוף ולך ה' חסד, ולמה הקדים הכתוב החסד תחילה, אלא לפי שהקב"ה מקדים ליתן חסד לאדם כדי שיוכל אח"כ לדון אותו בחסד ורחמים ליטול ממנו את אותו חסד.

ובפסוק זה מדוקדק היטב כדברי רבינו, שהרי לכא' קשה לדברי הגמ' מהו שאמר הכתוב 'כי' אתה תשלם לאיש כמעשהו, וכי מה שנוהג הקב"ה בחסד הוא משום שנוהג קודם במידת הדין, אתמהה. אבל לדברי רבינו מתבאר כמין חומר, שמכיון שהקב"ה משלם לאיש כמעשהו ואין הקב"ה וותרן חלילה, לכן צריך הוא להקדים חסד לאותו אדם ולהעשירו בממון כדי שיוכל לשלם כמעשהו בנטילת ממונו ולא בנטילת נפשו.

⁵⁰ ונראה הטעם שאי אפשר לעשות זאת לאחר שיחטא, להעשירו וליטול ממנו את עושרו, משום שזה ודאי אינו דין כלל, שהרי אינו מפסיד כלום, משא"כ כאשר נותנים לו העשירות קודם שיחטא, הרי בידו הבחירה שלא לחטוא ולא ירד מעשירותו, וממילא כאשר חטא ומפסיד עשירותו מפייס בזה למידת הדין.

⁵¹ כאן כותב רבינו [דלא כדברינו בהערה למעלה] שאף לאחר החטא, מאריך הקב"ה אפו שלא להענישו, ואדרבה משפיע עליו ברכת עשירות בגודל חסדו כדי שיוכל להענישו בה אם לא ישוב בתשובה.

וזה דבר מבהיל, האדם מאבד את עושרו ובוכה ומתאונן על אבדן כספו, ואינו יודע שכל עושרו לא ניתן לו מלכתחילה אלא בשביל לשמש כופר נפשו בעבורו. בעצם נגזר עליו לשלם סכום עתק כופר נפש, והקב"ה בחסדו העניק לו מתנת חנם את אותו סכום עצום כדי שיוכל לשלם עמו כופר נפשו! כולו חסד!

יג. מקדים רחמים לרוגז

פ' בהעלותך (במדבר יב ד) ויאמר ה' פתאום אל משה ואל אהרן ואל מרים צאו שלשתכם כו' טעם קריאת משה [אע"פ שלא דיבר אלא עם אהרן ומרים], כדי שיהיה משה מוכן להתפלל על מרים⁵² [מיד כאשר תצטרע], וזה שאמר הפייטן הרחום ומקדים רחמים לרוגז, ודו"ק.

יד. עוז בידך וגבורה בימינך

בשמ"ע עוז בידך וגבורה בימינך, הכוונה ימין ה' היא רחמים ומדת הדין נקרא יד כדכתיב (ישעיה מח יג) ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים⁵³, ואין מדת הדין חזק [וזהו עוז בידך, שמידת הדין בשמאל שאינו בחוזק], ועוד הקב"ה כובש ברחמים [שבימינו] את מדת הדין, [וזהו 'גבורה בימינך'] כי לשון גבורה משמע שמתגבר על זולתו, והימין [הרחמים] גובר על העוז שבידך.

טו. עוז בידך וגבורך בימינך

תהלים ט יט, כי עשית משפטי ודיני ישבת לכסא שופט צדק. הכוונה דאמרינן בבראשית רבה פפ"ב כתוב אחד אומר (ישע' ג יג) 'ניצב' לריב וכתבי (יואל ד יב) כי שם 'אשב' לשפוט את כל הגוים כו', בשעה שהקב"ה דן את ישראל דן אותן מעומד, מקצר בדין, אבל כשהוא דן את אומות העולם דן מיושב, מדקדק בדין כו', לכן אמר דוד לאחר שעשית משפטי ודיני מעומד, אחר כך 'ישבת' לכסא, לשפוט את האומות. ואפילו חלילה אם מידת הדין חזק ועוז על ישראל, הקב"ה כובש ברחמים את מדת הדין, [וזהו 'מעומד' שמקצר בדין ומייד מתגברים רחמיו על מידותיו]. וזה כוונת מסדרי התפילה **עוז בידך** היינו אם מדת הדין חזק ועוז, **וגבורה בימינך** ימין ה' שהוא רחמים גובר על מדת הדין החזק ועוז שבידך ומרחם על עמו ישראל, וזה כוונת **לפועל רחמיו בדין** שפועל ברחמיו להמתיק ולפשר את חוזק מדת [הדין] הקשה כי חפץ חסד הוא.

טז. ואתה דורש מעשה כולם

במוסף ראש השנה כי זכר כל המעשים לפניך בא ואתה (יודע) [דורש] מעשה כולם, הכונה כי המלאכים הפרקליטים מביאים המעשים טובים של בני אדם והשטן מביא הרעות לפני הקב"ה, וזה כונת **זכר כל המעשים לפניך** בא וכוונתו ואתה (יודע) [דורש] מעשה כולם כי המחשבה אינם יודעים המלאכים רק 'ואתה' (יודע) [דורש] מעשה כולם באיזה מחשבה נעשו⁵⁴, זה עשה

⁵² כ"כ במוסף רש"י (מהדורת המאור) מכת"י תימן, וכ"כ באור החיים שם.

⁵³ הרי ש'יד' היינו שמאל, כדילפינן במנחות ל"ז ע"א.

⁵⁴ וכדדרשינן 'עד דרוש אחיך אותו – דרשהו אם רמאי הוא' כלומר דדרישה היא בדיקה אחר כוונת הלב אם היא כוונה טהורה ותמימה או רמאות ורשע.

המעשה בכונה זאת וזה עשה המעשה בכונה אחרת, ואין דינם שווה כי אחר כוונת הלב הכל הולך, ודו"ק.

יז. הבוחן ובודק גנזי נסתרות

האזינו (לב מא) ותאחז במשפט ידי, יש לרמז בזה כי הקב"ה נושא עון פירש"י (בר"ה י"ז ע"א) שהקב"ה נושא הכף של עונות ונמצא מכריע הזכיות, ושמעתי לפרש [לפי"ז] הפייט **האוחז ביד מדת המשפט** היינו שמגביה העונות ואוחזן בידו [כאילו כתוב 'האוחז בידו מדת משפט'], ואם תאמר **וכל מאמינים שהוא [אל] אמונה** ואיך עושה כן, ומתרג' [הפייטן] **הבוחן ובודק גנזי נסתרות** היינו ששוקלין המעשה אבל יש מחשבות שחושב אדם לעשות ומצרפן למעשה, ואם כן יש זכויות רבים, [ואילו בעבירות אין מצרפים מחשבה למעשה], לכן אמר הנסתרות היינו המחשבה, ואם כן הוא שוקל באמונה, וזה נרמז באומרו (שם) ותאחז במשפט ידי היינו שאגביה אותם.⁵⁵

יח. לפועל רחמיו בדין

תהלים (עז לח) והוא רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו. יש לפרש שחושב ג' אופני חסדים שעושה הקב"ה, א' שמכפר העון ולא ישחית שזה חסד גדול מאוד, ב' והרבה להשיב אפו הגם כי שלח אפו מחזיר את אפו, כמו שמביא רש"י בפ' האזינו (לב מא) למדו רבותינו מלשון המקרא ותאחז במשפט ידי לא כמדת בשר ודם מדת הקב"ה, מדת בו"ד זורק חץ ואינו יכול להשיבו, והקב"ה זורק חציו ויש בידו להשיבו כאלו אוחזן בידו כו', פירוש אם יצאה גזירה על האדם והוא שב בתשובה הקב"ה משיב הגזירה, ג' ולא יעיר כל חמתו הכוונה כמו דאיתא בע"ז (דף ד' ע"א) דאמר רבא כו' כשאני דן את ישראל כו' אני פורע מהם מעט מעט כו' וכן אמר ר' אבהו למה הדבר דומה לאדם שנושה בשני בני אדם אחד אוהבו כו' אוהבו נפרע ממנו מעט מעט, וזה כוונתו [ולא יעיר] 'כל' חמתו, רק מעט חמתו ולא כל, דמחלק העון ואין נפרע מאתנו בפעם אחד, כי בישראל רחם יזכור. וזה יש לרמז בלשון הפייטן **לפועל רחמיו בדין** [שאפילו את הדין עושה ברחמים] להיות נפרע מעט מעט.

[והטעם שדרך הרחמים להאריך העונש מעט מעט ולא להשלימו בבת אחת ובזמן קצר, כדי ש]מתוך זה [שהתחיל מעט עונש] יתעורר האדם לשוב ממעשיו הרעים, כמו דאיתא בברכות (ה' ע"א) אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו, וזה יש לרמז מה דאיתא בראש השנה (י"ז ע"ב) ה' ה' אני הוא קודם שיחטא ואני מרחם לאחר שיחטא, [והקשה הרא"ש (פ"ק סימן ה) מה צריך אדם לרחמים קודם שיחטא]⁵⁶, ולדברינו יש לומר ד[היינו לפרע ממנו מעט מעט כדי

⁵⁵ עיין מילואים עניין ד'.

⁵⁶ עיין לעיל אות יב.

שיראה שיסורין באין עליו ויעשה תשובה ושב ורפא לו [וזהו 'קודם שיחטא' קודם שימשיך לחטוא עוד].

יט. מלפניך משפטי יצא

זכות ומישור לפני כסאו חסד ורחמים לפני כבודו, ראוי להתבונן על השתנות הלשון מכסאו לכבודו, מדוע שינה טעמו לומר ברישא כסאו וסיפא כבודו. הכוונה, דאיתא בירושלמי ראש השנה פ"ק אמר ר' לוי והוא ישפוט תבל בצדק ידין לאומים במישרים (תהלים ט ט) הקב"ה דן את ישראל ביום בשעה שהן עסוקין במצות ואת העכו"ם בלילה בשעה שהן בטלין מן העבירות, וזה כוונת [הפייטן] 'זכות' של ישראל שעסוקין במצוות ו'מישור' של עכו"ם שהן בטלין מן העבירות [כמו לאומים ב'מישרים' כשהן בטלין מן העבירות], וכוונת 'לפני כסאו' היינו המשפט בב"ד של מעלה.

[ואילו הסיפא] חסד ורחמים לפני כבודו [יתבאר על פי מה] דאיתא במדרש [רבה] כי תשא פמ"ה ואח"כ ראה אוצר גדול כו' דכתיב ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עלי מימינו ומשמאלו ודרשו רבותינו ז"ל כו' אלו מיימינים לזכות ואלו משמאילים לחובה א"ל מי שיש לו אני נותן לו משכרו ומי שאין לו אני עושה לו חנם ונותן לו מזה, שנאמר וחנותי את אשר אחון כו', וכן איתא במדרש [רבה] ואתחנן (פ"ב א) ומי שאין לו בידי וחנותי, במתנת חנם אני עושה עמו, וזה כוונת 'חסד ורחמים לפני כבודו' לעשות חסד ורחמים למי שאין לו זכות⁵⁷.

וכוונת 'לפני כבודו' דכתיב (תהלים יז ב) מלפניך משפטי יצא עיניך תחזינה מישרים, [ואמרו ב] ילקוט תהלים י"ז אמר דוד לפני הקב"ה אין יכול לוותר עונותי אלא אתה לפיכך מלפניך משפטי יצא, הכוונה כי בב"ד של מעלה אינם יכולים לוותר רק לפי שורת הדין, אבל הקב"ה [בעצמו] יכול למחול ולסלוח, על כן בקש 'מלפניך משפטי יצא' ולא בב"ד של מעלה, ובידך למחול ולחזות רק מישרים, וזה כוונת חסד ורחמים 'לפני כבודו' כי הקב"ה במתנת חנם עושה למי שאין לו זכות, יה"ר שיעשה עמנו חסד ורחמים, אמן.

כ. לפועל רחמיו בדין

מדרש איכה, פתיחתא כ"ד, באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה כו' וריחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה כו' וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה כו' ואתה מלך חי וקיים רחמן כו' מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ואמר בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל. נלפע"ד לפרש למה פעלה רחל בתפלתה יותר מהאבות, כי ידוע המדות טובות אשר נמצא בעולם הם אשר נאצלו מהקב"ה כדכתיב (תהלים צט ד) אתה כוננת מישרים, ואמרינן (דברים רבה ג ה)

⁵⁷ כלומר, לפני כסאו היינו בית דין של מעלה צריך ל'זכות ומישור', אבל לפני כסאו - היינו מקומו יתברך שהוא ברחמים (כמוש"כ רבינו לעיל אות י') - יש חסד ורחמים אף למי שאינו זכות ומישור.

ברוך אלקיו של שמעון בן שטח [הרי שהבין הגוי שמידותיו של שמעון בן שטח נאצלו מאלוקיו], ואמרינו (שבת קנ"א ע"ב) כל המרחם מרחמין עליו, ופירש באהל יעקב הכוונה לא אמר הגמ' 'ירוחם' רק 'מרחמין עליו' כי זאת אשר נתנו לו מן השמים מדת הרחמנות. מזה אנו יודעים בני אדם שמרחמין עליו מן השמים ומסייעין לו מן השמים שיהי' לו רחמנות כדי שיגלה למעלה כח רחמנות עליו.

וזה הכוונה 'מלך לובש רחמים' היינו שנותן מדת הרחמנות לאדם כדי [ש]כשיבא האדם לדין אז לובש הקב"ה מדת הרחמים כמו שפעל האדם בארץ ומרחם עליו⁵⁸. והיינו דאמרינו **פועל רחמיו בדין** הכונה של 'רחמיו', היינו הרחמים שנתן לאדם, ואז בדין נגלה זה הרחמים שעשה האדם למטה ונעשה מזה רחמיו גדולים למעלה וזוכה בדין, נמצא הקב"ה ממציא לאדם רפואה קודם למכה כדי שיזכה בדין⁵⁹.

ובזה יש לפרש לכן נסה את אברהם לעקוד את יצחק בנו, כדי שיהיה לזכות לבניו, [ש]גם אם לא יהיו כדאין יזכור להם עקידת יצחק, כמו אברהם שרצה לשחוט בנו עבור אהבת השם יתעלה, לכן כדאי אברהם שיתקיימו בניו לעולם גם אם כפי הדין לא יהיו כדאין, כמו שעשה אברהם שבטל רצונו מפני רצון הקב"ה כן יבטל רצונו ויתקיימו בניו של אברהם. לכן תיכף ומיד בשעת העקידה אמר הקב"ה יען אשר עשית את הדבר הזה כו' והרבה ארבה את זרעך, כי כעת אשר פעלת הדבר הזה יש זכות לעולם להרבות זרעך, כי זאת היתה רצוני בזה הנסיון.

לכן אמרה רחל אמנו למה נתגלגל להיות דבר זה בעולם שיהיה כן ונתת לי כח רחמנות כזה וכח כזה שלא לקנאות באחותי, הא אין באדם כח לפעול כזה, בודאי היתה זאת רק לגלות את הכח בעולם כדי שיהי' זכות לישראל בעת שלא יהיו כדאין, והרחמנות שהיה לי אין ערך ודמיון למול רחמנותך. לכן אמרה ואתה מלך חי וקים רחמן הכונה מקור הרחמים כ"ש שתרחם על עמך ישראל.

לכן סיים המדרש 'מיד נתגלגלו רחמיו' פירוש של 'נתגלגלו' היינו הרחמים [ש]כבר נשתלח לעולם בעת [מעשה] רחל עם לאה וכעת גלגלו על עמו ישראל. וזה כונת 'רחמיו' לא אמר 'רחמים' רק 'רחמיו' כי הרחמנות של רחל היה 'רחמיו' שנתן לה שיהי' לה רחמים, להכין זכות לישראל לרחם עליהם.

ובזה יש לפרש הפסוק כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו, כי **האלשיך** בתהלים ק"ה פירש אשר כרת את אברהם ושבעתו ליצחק כי הקב"ה לא רצה לישבע ליצחק כי מדתו היה דין לכן כתיב (בראשית כו ג) 'והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך' כי מדת אברהם היא מדת החסד. לכן אמר 'ושבעתו' היינו השבועה של אברהם היה 'ליצחק'. ובזה הרווחנו 'ויעמידה

⁵⁸ כי לשון 'לובש' רחמים, משמע שאין אלו מידותיו העצמיות אלא לובש דבר חיצוני, והיינו שהוא מתלבש ונוהג במידת הרחמים שהתנהג האדם למטה (כפי מה שהשפיע עליו הקב"ה מידת הרחמים).

⁵⁹ כלומר, 'פועל רחמיו' משפיע מידת רחמים על האדם כדי שאותם רחמים יפעלו 'בדין' של אותו אדם לעורר עליו ג"כ רחמים. ועיין מילואים עניין ה'.

ליעקב לחק' היינו בעת שאין כדאין שאז מכונים בשם 'יעקב' ויהיה לחוק כמו חוק הוא בלא טעם רק יעזור הוא להם בלא טעם ע"פ חסדו הטוב, עכ"ל.

ובזה יש לפרש הפסוק (במדבר כג ט) 'כי מראש צורים' לא אמר 'צורים' [היינו ג' האבות] רק מ'ראש' צורים כי מראש צורים היינו הראש של צורים, הוא אברהם, אמר [בלעם] לבלק אתה אמרת לקלל אותם לא אוכל כי אני רואה שהקב"ה משפיע להם רק ממדת אברהם שהוא איש חסד גם שאינם כדאין, וגם בעת יחרב המקדש ולא יועיל להם זכות אברהם יעמוד להם זכות של רחל, כי מגבעות אשורנו, ואמהות קרויות גבעות כי הכין להם זכות ורחמנות אשר יעמוד להם בעת צרתם והוא רחמנות של רחל אמנו, כי הקב"ה בורא רפואתן של ישראל קודם למכתן, כדאמרין במגילה (י"ג ע"ב) ע"ש, כי יש להם זכות של אברהם, ומגבעות היינו זכות אמהות היינו זכות רחל, והבן.

כא. מידת הרחמים ומידת הדין

תהלים (פד יב) כי שמש ומגן ה' אלקים חן וכבוד יתן ה' כו'. הכוונה דנקיט 'שמש ומגן' משום שהשמש מרפא החולי כדאמרין (ב"ב דף טו) אידלא יומא אידלא קצירה, וכתוב (מלאכי ג כ) שמש צדקה ומרפא בכנפיה, וגם המגן [התריס שביד הלוחם]⁶⁰ מציל ממכת חרב וחץ, וההפרש ביניהם [הוא ש]השמש פועלת הצלה בלי שום פעולת אדם רק מאליה תפעול רפואתה, אבל המגן צריך האדם לעמוד ולטרוח לבשל את העור ולמשוח אותה שיהיה למגן לו [וגם לאחוז בו ולהעמידו כנגד הלוחם כנגדו], לכן אמר הכתוב כמו 'שמש ומגן' ששניהם מצילים את האדם, [אלא שיש חילוק ביניהם ש]מהשמש יהנה אדם בלא טרחה ולמגן צריך לטרוח הרבה כדי שיהנה ממנו, כן [מידות ה' כולם חסד, גם הדין וגם הרחמים, אלא שיש חילוק ביניהם שמידת] ה' היינו אם ממדת הרחמים יחונן ה' להאדם, כי ה' מורה על רחמים, אז אין צריך אדם לטרוח בזה, כדדרשו חכמז"ל (ברכות ז ע"א) וחנותי את אשר אחון אעפ"י שאינו כדאי, ו[לכך] מדת הרחמים דומה להשמש, ואם מדת הדין יסכים להיטיב להאדם ועל זה מורה שם 'אלקים' שהוא מדת הדין, וזה דומה למגן, וכך כוונת הפסוק שמש ומגן פעולתם שוה, ולמגן צריך טרחה ולשמש א"צ טרחה, כן ה' מדת רחמים מי שירוחם ממדת הרחמים אז יבוא הטובה לאדם מאליו, [אבל מי שירוחם ממידת] אלקים היינו שיסכים אלקים שהוא מדת הדין להשיג טובה אז צריך להרבות בתורה ובמע"ט שיזכה לטובה.

כב. צח ואדום – דין ורחמים

שיה"ש (ה י) דודי צח ואדום דגול מרבבה פירש"י צח לבן, והדוגמא כלפי הקב"ה דודי צח ולבן להלבין עוונותי כו', וכן [כתוב] בשבתו למשפט (דניאל ז) לבושיה כתלג חור ושער רישיה כעמר נקא, ואדום ליפרע משונאיו כענין שנאמר (ישעיה סג ב) מדוע אדום ללבושיך עכ"ל, הנה [למדנו] שמתחם אל 'צח' פעולת רחמים ומייחס ל'אדום' פעולת הדין. ודגול מרבבה' פירש"י הרבה

⁶⁰ רבינו מפרש תיבת 'מגן' שאינו פועל אלא שם עצם לתריס שביד הלוחם, וכן הוא בתרגום תהלים שבכ"מ שכתוב 'מגן' או 'מגיננו' וכדומה מתרגם בלשון 'תריס'.

חיילות מקיפין אותו, וכן איתא במדרש צח לי במצרים ואדום למצרים שאדום מרמז על הדין, ו[הנה] איתא במדרש ויקרא פכ"ד על פסוק ה' נתן [וה' לקח], כשנתן לא נמלך בבריה וכשנטל נמלך בבית דין [לכן כתוב וה' בתוספת וי"ו, הוא ובית דינו], ולפ"ז פירושו של הפסוק 'ואדום' ליפרע משונאיו כאשר נפרע אז 'דגול מרבבה' נמלך עם רבבות קודש⁶¹, אולי יהיה מליץ אחד מני אלף, ועל כן יקרא 'צח ואדום' ולא 'אדום צח' לרמז על מה דאמרינן במגילה י"ג (ע"ב) אין הקב"ה מכה לישראל אא"כ מקדים ובורא להם רפואה בתחילה [ולכן צח תחילה], וכן בבריאת העולם הקדים מדת הרחמים ושתפה למדת הדין כדכתיב (בראשית ב ד) ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים, והמבין יבין.

כג. אלוקי עולם רחם עלינו

במדרש [בראשית] לך [לך, (פל"ט)] ר' עזריה משום ר' אחא פתח אהבת צדק ותשנא רשע (תהלים מה כו) אמר רבי לוי כו' אם עולם אתה מבקש אין דין ואם דין אתה מבקש אין עולם, מה אתה תופש החבל בתרי ראשין, את בעי עלמה ובעי דינא, סב לך חדא מנייהו ואם לית את מוותר ציבחר [=מעט] לית עלמא יכול קאים, עכ"ל, ויש לומר שזה כוונת מסדרי התפלה בברכת יוצר אור, אלקי עולם ברחמיך הרבים רחם עלינו, שמכנים הקב"ה אלקי 'עולם' כיון שאתה מבקש 'עולם' נצרך [אתה] לשתף מדת הרחמים לוותר מעט לפניך משורת הדין לנהוג במידת הרחמים, ע"כ ברחמיך הרבים רחם עלינו⁶², ודו"ק.

-תשובה-

כד. עד דכדוכה של נפש

תשב אנוש עד דכא ואמרו חז"ל עד דכדוכי הנפש, הכוונה הגם [ש]דכית את הנפש בחטאים ופשעים עד שנעשה הנפש מדוכה, עד ש[רק] מעט חיות נשאר בה. וספרי מוסר⁶³ כתבו ראשי

⁶¹ ואולי לכן נכתב 'ואדום' בתוספת וי"ו (ולא 'צח אדום') כדי לרמז 'הוא ובית דינו', כדדרשינן גבי 'וה'.

⁶² ואולי יתבאר בזה הלשון 'היום הרת 'עולם'.. אם כבנים רחמנו כרחם אב על בנים'.. כי מכיון שאתה רוצה 'עולם' צריך לנהוג במידת 'רחמים'.

⁶³ עי' של"ה מסכת יומא סז:

תיבות של דכ"א דם' כ'פירה א'שת איש, שחטא בג' עבירות חמורות⁶⁴, גם כן הקב"ה ברוב רחמים יקבל תשובתו⁶⁵.

כה. תשובה בעת זקנה

ברכות פ"א (דף ב א) מאימתי קורין את שמע בערבית משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן, והנה ימי הזקנה מכנה הכתוב ערב כדכתיב (קהלת יא ו) ולערב אל תנח ירך. על כן יש לרמז במה שפתח התנא בקריאת שמע בערבית לרמז שיכול האדם לשוב בתשובה ולקבל עול מלכות שמים גם לעת ערב, היינו בסוף ימיו לעת זקנתו. ותלה הזמן של קבלת עול מלכות שמים בעת שהכהנים שנטמאו וטבלו יכולים לאכול תרומה שהיא מצוה ולא יכלו לאכול כל היום ולעת ערב יטהר גברא, כן האדם שהלך כל ימיו בעצת היצר [והיה רחוק מן המצוות] ובסוף ימיו יחזור בתשובה - יטהר⁶⁶.

[ואמרו בגמ' שם דף ב' ע"א] ומילתא אגב אורחיה קמ"ל דכפרה לא מעכבא, הרמז בזה כמו שהכהנים אע"ג דצריכין להביא כפרה עכ"ז לא מעכבא הכפרה לאכול בתרומה, כן האדם שעושה תשובה הגם כי עשה עבירות חמורות מיד כשיעשה תשובה ויקבל עול מלכות שמים, הגם כי לא עשה תשובת המשקל [לכפר על חטאיו] הוא טהור לעשות מצוה, כי הקב"ה ברחמיו יקבל תשובתו⁶⁷.

עוד יש לרמז בזה שתלה זמן של ק"ש באכילת תרומה, ללמד את האדם שצריך לאכול כדי שיהיה בריא לעבודת השם ולא להנאת עצמו, כי בעת שהיתר להכהנים לאכול אז זמן שצריכין לקבל עומ"ש שידע האדם שהוא עבד למלך מלכי המלכים הקב"ה לעשות עבודתו, כדכתיב (משלי ג ו) בכל דרכיך דעהו, וכמו שכתב חיי אדם כלל א' וראיתי לאנשי מעשה שקודם אכילה היו אומרים הריני רוצה לאכול ולשתות כדי שאהיה בריא וחזק לעבודת הבורא ית"ש עכ"ל.

ובזה יש לפרש הפסוק בתהלים (סח כ) ברוך ה' יום יום יעמס לנו, הכונה [עפ"י מה שאמרו חז"ל (אבות פ"ו מ"ב)] בכל יום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת אוי לבריות מעלבונה של תורה,

⁶⁴ ויש להוסיף בזה, עפ"י מה ששמעתי מזקני רבי שמחה שלמה לוי זצ"ל בשם אביו רבי אריה זצ"ל שכל עבירה שבתורה שייכת לא' מג' מחלקות הללו, א' רציחה (בין אדם לחבירו), ב' ע"ז (כפירה ומצוות כלפי שמיא), ג' גילוי עריות (תאוות), ולפי"ז לכך כלל כל החטאים בלשון 'עד דכ"א' כי כולם נכשלו בא' מהם. ולפי"ז אולי יש לרמוז הראשי תיבות באופן אחר קצת - דם' כ'פירה א'ש התאוה.

⁶⁵ אמנם יש מהקדמונים שכתבו שהדבר תלי אי עד בכלל או לא, דאי לא עד בכלל מתפרש הכתוב 'עד דכא' ולא עד בכלל, שמי שנכשל בדכ"א אין מועיל לו תשובה.

⁶⁶ עיין מש"כ רבינו בשפתי יצחק על הגדש"פ אות עד, שיתרו חשש שלאחר שעבד כל ע"ז שבעולם לא תועיל לו התשובה, ולכן סיפר לו משה את כל אשר עשה ה' לישראל עמו אפילו ששקעו במ"ט שערי טומאה ומ"מ קרבם לעבודתו. עיי"ש.

⁶⁷ וכמו שהאריכו בספרים שד' חילוקי כפרה אינם אלא לעניין הכפרה אבל לעניין טהרה ומחילה מועילה תשובה בכל העבירות.

והבת קול מסייע להאדם להיות שב להקב"ה, כי מבת קול יש להאדם התעוררות ועזר לעשות תשובה, וזה כונת 'יום יום יעמס לנו' היינו עם הבת קול, ומסיים האל ישועתנו 'סלה', הכוונה בתיבת 'סלה' היינו גם אם יעשה תשובה לעת זקנתו גם כן מקבלו ברוב רחמיו כי חפץ חסד הוא.

כו. זדונות כזכיות – חילוק בין מחטיאי אחרים לנכשלים מהם

שיה"ש (א ה), שחורה אני ונאווה בנות ירושלם כאהלי קדר כיריעות שלמה, הכוונה כמו שפירש האלשיך הפסוק (ישעיה א יח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו ואם יאדימו כתולע כצמר יהיו, הפסוק מדבר על השבים מאהבה שמלבינים העונות ונעשים כזכיות, כדאיתא ביומא (פ"ו ע"ב) השב מאהבה נעשים כזכיות, אך הליבון וההתהפכות לזכיות אינו דומה בכל אופן שיהיה רק לפי איכות העון הוא, כי יש שיחטא ע"י שהחטאו אחר כבגד שצבעו והאדימו התולע, ויש שהוא מחטיא את אחרים, הגם כי זה וזה ישובו מאהבה אין ליבון ההתהפך לזכיות שוה, אם יהיו [אדומים] מהתולע תספיק התשובה כשלג ילבינו שיהפך אודם העונות לזכות שהוא נמשל אל השלג, אך אם חטאיכם הם כתולעת, שמאדים את הבגד, כן חטאיכם שהייתם מחטיאים אחרים, אז לא יספיק התשובה לעשות ליבון הזכיות גדול כשלג, כי אם שכצמר יהיו שאינו לובן עז כשלג, כי יהיו כזכיות קל האיכות, עכ"ל.

וזאת אמרה כנסת ישראל שחורה אני שחטאתי מעצמי, ונאווה ע"י תשובה מאהבה, ומה שחטאתי ע"י אחרים בהסיתים ופיתויים שהם דומים כאהלי קדר המשחירים מן הגשמים ומן השמש, יהיו 'כיריעות שלמה' ע"י תשובה מאהבה יתהפכו שילבינו [כ]יריעות שלמה שהם הטובים והנאים שבעולם, ומסיימת כנסת ישראל אל תראוני שאני שחרחרות והיא שחרות גדול כמו שפירש"י ויקרא (יג מב) על 'אדמדם', היינו שחטאתי חטא גדול, אתם רעיותי אל תסתכלו בי לבזיון, כי זה גרמו לי בני מצרים שגדלתי בהם בהסיתם ופיתויים ע"כ ע"י תשובה מאהבה יהפך שילבין כיריעות שלמה הנאים שבעולם.

כז. על חטא שחטאנו ביצר הרע – שמייאש אותנו מן התשובה

משלי (א י), אם יפתוך חטאים אל תובא. פירש"י חטאים היינו חוטאים, ויש לפרש לפי [פשט] הכתוב 'חטאים', כי ידוע מה שכתבו ספרי מוסר כאשר יזקין הרשע ויתחרט ויתבונן כי כלה ימיו בהבלים ודעתו לשוב בתשובה יאמר אליו היצר הרע הלא עשית חבילות עבירות עד אין מספר אפילו אם תחיה אלף שנים לא תוכל לתקן את אשר קלקלת במעשיך הרעים, לכן מוטב שתתנהג כמקדם ותחיה חיי נחת בעולם הזה.

וזה כוונת הפסוק (קהלת יא ט) שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך אלקים במשפט, הכוונה בתחלה בימי הבחורות אומר לו היצר שמח בחור כו' וכאשר יזקין ומתחרט ורוצה לשוב אומר לו היצר ודע כי על כל אלה יביאך אלקים במשפט כי אין בכוהך לתקן רוב פשעיך.

וזה נוכל לאמר בכוונת רב הונא בשבת דף ס"ג דאמר עד כאן דברי יצה"ר מכאן ואילך דברי יצר טוב, כוונתו דזה רק 'דברי' יצר טוב שאומר לו שעתיד לתת דין וחשבון אבל 'האומר' הוא היצר הרע, שאומר דברי יצר טוב להפחידו כדי שלא ישיב לעת זקנתו, ולכן אמר שלמה בני אם יפתוך 'חטאים', פירש אם רשעת בימי ילדותיך ותרצה לשוב לעת זקנתך והיצר יפחידך ככובד וברכוי החטאים כדי למנוע אותך מתשובה, אל תבא ולא תשמע לו, כי ה' בעל הרחמים מקבל את השבים

אפילו בזמן שאין בכוחם לעשות עבירות⁶⁸, כמו מנשה מלך יהודה, כי ימינו פשוטה לקבל כל שבים בכל עת ובכל זמן, כמו שיש סוחרים שמסחרם בבגדים חדשים ויש סוחרים שמסחרם בבגדים ישנים, כי גם זה מסחר, כן מי שזוכר את בוראו בימי בחרותו לעשות רצון קונו בוודאי הוא מסחר טוב, ומי שאבד ימי ילדותו ויזכור את הבורא לעת זקנתו הוא ג"כ מסחר ויחיה נפשו מזה המסחר.

ויבאר בזה מה שאנו אומרים **על חטא שחטאנו לפניך ביצר הרע** הלא קשה הא כל החטאים המה ביצר הרע, ובזה ניהא כי עד 'על חטא ביצר הרע' חשב [הזכיר בוידוי] עבירות חמורות שהזמן יכלה ולא יספיק לעשות תשובת המשקל והם לא יכלו, ואחר זה אנו מתודים על חטא גדול מהמה - כי החטאים שעשינו היו בעצת היצר שפתה אותנו וסימא עינינו ועשה מהם מצות, אבל אח"כ כשידענו שעשינו חבילות עבירות וגם היצר הודה שהם עבירות ומכביד את עונשם כדי למנוע אותנו מתשובה ושמענו לו, לכן אנו מתודים שחטאנו ביצר הרע שידענו שהוא עצת היצר, מתחננים מבעל הרחמים שימחול לנו על זה ויסיר מלבנו לב האבן וליחד לבבנו לעבדו בלב שלם אמן.

כח. ולא שוה לנו

וידוי, סרנו ממצותיך וממשפטיך הטובים ולא שוה לנו ואתה צדיק על כל הבא עלינו, יש לפרש בשני אופנים א' יש לפרש 'ולא שוה לנו' הוא ג"כ [חלק מן ה] וידוי, דאיתא במדרש איכה חטא חטאה ירושלים עכו"ם וכו' אלא אע"פ שחוטאין אינם כלום אבל ישראל חטאו ולקו, פירוש כי חטא ישראל נקראת חטא יותר באשר הקדים להם טובות הרבה... וזה כוונת הוידוי 'ולא שוה לנו' פירוש שאין חטאי האומות שוה לחטאינו כי חטאינו גדול מאד⁶⁹ ע"כ אנו מצדיקים עלינו ואומרים ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית.

עוד יש לפרש 'ולא שוה לנו' אנחנו מתאוננים כי אין דוגמא ודמיון לצרותינו הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי וכתוב (איכה ב יג) מה אעידך מה אדמה לך מה אשוה לך ואנחמך, כי לא בא

⁶⁸ וכמו שכתב רבינו יונה ביסוד התשובה: ביום ההוא ישליך כל פשעיו אשר עשה, ויעשה עצמו כאלו כי היום נולד ואין בידו לא זכות ולא חובה, וזה היום תחלת מעשיו, היום יפיל אורחותיו שלא יטו מעגלותיו מדרך הטוב. ודרך זו תביאנו לשוב בתשובה שלמה, כי הוא יעשה עצמו כמשליך מעליו כבוד העונות ועצם החטאים אשר עשה. ולא יבהילוהו רעיונו אשר לא יניחוהו לשוב, כי יבוש מחטאיו, כי יחשוב, איך אוכל להעזי פני ולשוב, ואני חטאתי עויתי ופשעתי, כזאת וכזאת עשיתי, עברתי ושנתי ושלשתי עד אין ספורות, ואיך אבוא עוד לפניו כבשת גנב כי ימצא, כי בושתי לעמוד לפניו, ואף איך ארמוס חצרו, ואיך אשמור חוקי. **אל יחשוב כן. כי המסית יושב כזבוב במפתחי הלב, מתחדש עליו בכל יום, צופה ומביט להכשילו ומשים לבו לעצה הרעה הזאת.** רק יחשוב, כי כן מדת הבורא יתברך, ידו פשוטה לקבל שבים. לכן טוב לו להשליך פשעיו ולעשות לו לב חדש.

⁶⁹ ועיין בנפש החיים ש"א פ"ד שחטא העכו"ם אינם פוגמים למעלה 'כי לא להם חלק ושורש בעולמות העליונים', ואילו חטא של ישראל מקלקל ומהרס העולמות, וא"כ אפשר לפרש שמטעם זה אומרים 'ולא שוה לנו', כי רק חטאינו שלנו מקלקלים ומהרסים למעלה.

עונש גדול כזה על כל אומה, וכתוב (שם שם כ) למי עוללת כה⁷⁰, וזה כוונת 'ולא שוה לנו' אין דוגמא ודמיון להעונש שבא עלינו על כל זה אנו מקבלים באהבה כל מה שהבא עלינו ואומרים ואתה צדיק כו' כי אמת עשית.

-יום הכפורים-

כט. רמז לנרות יום הכפורים

פ' אמור (ויקרא כד ב) ויקחו אליך שמן כו' להעלות נר תמיד, סמך נרות למועדים לומר שמצוה לכבד המועדים בנרות⁷¹, ו[לכך] יום הכפורים שאין בו אכילה ושתייה מצוה לכבדו בנרות (עי' שו"ע סימן תר"י).

ל. טעם לבישת בגד לבן ביוהכ"פ

ש"ע או"ח ס' תר"י בהגה: יש שכתבו שנהגו ללבוש בגדים לבנים נקיים ביום כפורים כו'. ויש לתת עוד טעם להמנהג, הלא ידוע כי יוה"כ הקב"ה בעצמו יושב על המשפט, אבל בר"ה ב"ד של מעלה דנין, ואמרינן בשבועות (דף ל"א ע"א) מניין לשנים שבאו לדין אחד לבוש סמרטוטין ואחד לבוש איצטלית בת מאה מנה, שאומרינן לו לבוש כמותו או הלבשוהו כמותך כו' [ת"ל מדבר שקר תרחק], ו[הנה] הקב"ה לבושו כתלג חזיר (דניאל ז), ובפיוט [לקדושה יום ראשון דר"ה] אמרינן לבושיה כתלג חזיר לנקי, ושער ראשה כעמר נקא, בנקה לא ינקה לנקי כו', [הרי שהקב"ה לובש לבן], והוא עד ו' בעל דין, והקב"ה מקיים כל התורה כדכתיב (תהלים צט ד) משפט וצדקה ביעקב אתה עשית, הכוונה [המשפטים והצדקות] שצוית ליעקב אתה בעצמך קיימת, כדאמרינן במדרש: הקב"ה הלביש ערומים, וקיים בקור חולים, ומניח תפילין [וא"כ בודאי מקיים גם מצות 'מדבר שקר תרחק' להלביש את בעל דינו כמותו], ע"כ ביוה"כ מצוה עלינו ללבוש "לבנים" כמו לבוש של הקב"ה שהיא "כתלג חזיר"⁷².

לא. טעם המנהג לפצע אגוזים ביום הכפורים

ש"ע או"ח תרי"א. והתירו לקנב ירק ולפצוע אגוזים. ונראה לתת טעם לזה [שהיו נוהגים לפצע אגוזים דוקא]. כי בסי' תקפ"ג כתב בהגה: יש מדקדקים שלא לאכול אגוזים [בראש השנה], שאגוז בגימטריא חטא, ע"ש. לכן הוה המנהג לפצוע אגוזים [ביום הכפורים מן המנחה ולמעלה], כי כל

⁷⁰ מפרש רבינו 'למי – עוד – עוללת כה – זולת'.

⁷¹ כע"ז במדרש לקח טוב שם.

⁷² עי' מילואים עניין ה'.

ימי עשי"ת לא אכלו אגוזים⁷³, וכעת ביוה"כ מן המנחה למעלה גמר הכפרה שוברים את "האגוזים", לסימן כי נשברו ונפלו "החטאים", ויהיו מותר לאכול אגוזים⁷⁴ ודו"ק:

לב. היה אנוס ביוה"כ לאכול כזית ואכל ככותבת

נסתפקתי אם הרופא אמר להחולה ביוה"כ שצריך לאכול כזית והחולה אכל ככותבת אם חייב כרת כיון שהכזית אכל בהיתר א"כ לא אכל ככותבת באיסור⁷⁵.

לג. להתפלל עם העבריינים

פ' תשא שחלת וחלבנה, ומנאה הכתוב בין סממני הקטורת ללמדנו שלא יקל בעינינו לצרף עמנו באגודת תעניתינו ותפלתינו את פושעי ישראל שיהיו נמנין עמנו (כריתות ו' ע"ב). יש לרמז בזה שבתפלתינו אנו צריכין להתפלל על פושעי ישראל שיחזרו בתשובה, כדאיתא בברכות (דף י' ע"א) מי כתיב [יתמו] חוטאים חטאים כתיב, וכתיב ביחזקאל (ירמיה טו יט) אם תוציא יקר מזולל [אדם הגון מאדם רשע, שתחזירנו למוטב, רש"י], לכן אמרו בלשון מצרף [לצרף] עמנו את פושעי ישראל] שהוא לשון לטהר כדכתיב (מלאכי ג ג) וישב מצרף ומטהר, ואמרינן (בראשית רבה פמ"ד) לא נתנה תורה אלא לצרף את ישראל, לכן תפסו זה הלשון לרמז להתפלל שיחזרו בתשובה הפושעים ויזכו 'להיות נמנין עמנו', ויקויים בנו (שה"ש ד ב) 'שינייך כעדר הקצובות שכולם מתאימות', 'ולציון יאמר איש ואיש יולד בה' (תהלים פז ה).

לד. אילו זכיתם הייתם קוראים כי ביום הזה יכפר

בפתיחתא איכה [רבתי], אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה 'כי ביום הזה יכפר עליכם' ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קורין 'טומאתה בשוליה'. יש לפרש ביאורו עפ"י דאיתא במדרש איכה יום אחד היה חרון אפו של הקב"ה [דכתיב ביום חרון אפן] אילו עשו ישראל תשובה פשרו. וזה כוונת [המדרש] אילו זכיתם ועשיתם תשובה היה מתקיים בכם כי ביום הזה [אותו יום שהיה חרון אפן] יכפר עליכם, ועכשיו שלא עשיתם תשובה נתקיים בכם 'טומאתה בשוליה'. עוד יש לפרש דאיתא בתוס' ישנים [יומא] דף פ"ה ע"ב אע"ג דמהני יום הכפורים למעט מכרת מ"מ כפרה גמורה בלא תשובה ליכא, דאל"כ למה חרב הבית בשביל עונותיו כיון שיום הכפורים

⁷³ אמנם במהרי"ל וביוסף אומץ כתבו להתיר אכילת אגוזים לאחר תפילת יום שני או התקיעות. אך נהגו שלא לאכול גם בעשי"ת. [ואולי תלי בב' הטעמים שכתב הרמ"א, אם הוא משום כיחו וניעו או משום שהוא בגימט' חט"א].

⁷⁴ לפי דברי רבינו יש להטעים דעת ר"א מפראג [הובא בדרכי משה שם] שלא התירו אלא לשבר את האגוזים ולהשאירם בקליפתם אבל אסור להוציאם מן הקליפה משום בורר, ולכאן תמוה א"כ מה ראו כל כך להקדים את השבירה מבעוד יום, הרי בלא"ה אינם יכולים להכין האגוזים לאכילה וכו' כי עודם בקליפתם. ולדברי רבינו מתבארים הדברים כמין חומר, כי עיקר רצונם לרמוז בזה שהחט"א נשבר.

⁷⁵ או דילמא דכיון שהאיסור הוא ליישב דעתו ולמנוע מעינוי נפש, וזה אינו אלא כשמשלים לשיעור כותבת, ולזה לא היה לו שום היתר.

מכפר, ואמרינן ביומא דף פ"ה ע"ב רבי אומר על כל עבירות שבתורה כו' יוה"כ מכפר חוץ ממפיר ברית בשר פירש"י מילה, ואיתא באיכה רבה (פ"א, לח) טומאתה בשוליה - בשיפוליה, פירוש דרשו טומאתה על טומאת הערלה, שהערלה היא במקום שוליה. וזה כוונת המדרש אלו זכיתם והייתם מקיימים מצות מילה ו[הייתם עושים] תשובה [על שאר עבירות], היה נתקיים בכם כי ביום הזה יכפר עליכם, כי יוה"כ פ מכפר על כל עברות, ועכשיו שלא זכיתם שאתם ערלים אתם קורין 'טומאתה בשוליה', לפיכך לא כיפר עליכם יוה"כ וחרב הבית, יה"ר שיבנה בבי"א.

לה. מו"מ בין רבינו לרצ"ה נסבויים –

כיצד העביר משה את הלוחות ד' אמות ביום הכפורים,

והאם נהג יום הכפורים בשנה א' ליציאת מצרים

בתורה מציון שנה ששית חוברת ג' סי' י"ט המתחיל "הערה חדשה" הקשה [רבי צבי הירש נסבויים] דאיתא במד' דמשה רבע"ה ירד עם הלוחות שניות ביוה"כ והעבירם עד המחנה ושם אותם בארון איך הותר לו להעבירם ד' אמות ברה"ר ומסיים יש להפליא שלא העירו מזה המפרשים עכ"ל. ואיני יודע הפלאה זו מהו מנין יודע שהעבירם עד המחנה הלא כתוב וארד מן ההר ואשים את הלוחות בארון, יכול להיות שהכין הארון סמוך אל ההר, וכשירד מן ההר נתן אותם בו.

ועוד אפילו לפי דבריו גם כן לא קשה, דאמרינן בסוטה ארון נושא נושאו הוא עצמו לא כש"כ, א"כ לא שייך בלוחות מעביר ד' אמות.

ועוד דאיתא בתנא דבי אליהו זוטא סוף פ' ד' כשנרתצה הקב"ה ליתן לוחות שניות עלה משה רבינו להר סיני בר"ח אלול ונשתהה עד יוה"כ, ישראל היו נוהגים כל אותם הימים צום ותענית, ויום אחרון שבכולם דהיינו בעשרה בתשרי גזרו תענית ולנו בתענית והשכימו ועלו לפני הר סיני, ולפיכך נקבע אותו יום דהיינו יוה"כ לעולם. נראה מזה כי בשנה ראשונה עדיין לא נצטוו על מצוות יוה"כ.

ומה שהקשה אם אברהם אבינו קיים כל מילי דרבנן מרע"ה עאכו"כ, מ"מ ניחא כי היא מצות עשה על מרע"ה כדכתיב ושמתם בארון ולבסוף כתיב כאשר צוני ה' והיה הכל על פי הדבור.

וגם לפי תירוצו [שיהושע המתין לו שם כמו בלוחות ראשונות, ומשה העבירם פחות מד"א ונתנם ליהושע שהעבירם פחות מד"א ונתנם למשה כו', דבכה"ג אף איסור דרבנן ליכא לרוב הפוסקים].

לא היה צריך לדחוק שיהושע היה שם, הלא כל ישראל היו שם כדברי תנא דבי אליהו [וא"כ אפשר שכל אחד מבני ישראל העבירם פחות מד"א ומסרם לחבירו]⁷⁶. מכל מה שנתבאר הקושיא מתורצת בכמה אנפין נכונים ואמתים.

⁷⁶ ואפשר דאף מדינא היו צריכים לעשות כן, משום ברוב עם הדרת מלך, כדאמרינן בפסחים ס"ד ע"ב שהכהנים היו מעבירים את הדם מיד ליד משום ברוב עם. וכן בסוכה דף נ"ב ע"ב לגבי העלאת אברים למזבח ע"י כהנים רבים. [וכמו שנהגים להעביר התינוק מאיש משום ברוב עם, וצ"ע באמת למה לא נוהגים כן גבי ס"ת]. ולפי"ז יש להטעים מה שנהגו הכל ללוות ולנשק הספר תורה ביום הכיפורים, דהא כך היה גם ביוה"כ פ הראשון יום נתנית לוחות השניות, שליוו כל ישראל אותם מן ההר אל הארון, והעבירו אותם מאיש לאיש, ובודאי כל

[על דברים הללו, הגיב רצה"נ הנ"ל בחוברת הבאה:

בתנ"מ שנה ו' חוברת ד' סימן טו כתב הרה"ג הישיש מוה"ר יצחק פרידמאן שליט"א על קושייתי בחוברת ג' שנה הנ"ל סימן י"ט איך העביר משרע"ה הלוחות שניות עד המחנה ושם אותם בארון ביוהכ"פ הלא קיי"ל יש עירוב הוצאה והעברת ד"א ברה"ר ליוהכ"פ כמו בשבת. וע"ז כתב הרב הנ"ל וז"ל א"י הפלאה זו מהו, מנין יודע שהעבירים עד המחנה, הלא כתיב וארד מן ההר ואשים את הלוחות בארון, יכול להיות שהכין הארון סמוך אל ההר וכשירד מן ההר נתן אותם בו עכ"ל.

במחכ"ת זה אינו מעלה ארוכה וכי קושייתי נתלה דוקא במה שהעבירים עד המחנה הלא אף אם נאמר כמ"ש כת"ר אעפי"כ כיון דכתיב בפ' תשא אצל הצייו דלוחות שניות ונצבת לי שם על ראש ההר, וא"כ אף אם הארון היה בסמוך ממש אצל ההר אעפי"כ כיון דההר גופא דין רה"ר יש לו דאל"כ בלא"ה הוי מוציא מרשות לרשות כמו שהבאתי שם בשם המקנה בפתחא זעירא ומראש ההר עד רגלי ההר ששם הארון א"א שלא היה עכ"פ ד' אמות.

ומה שכתב עוד דלפי מה דאמרינן בסוטה לה ארון נושאו נוסא הוא עצמו לא כ"ש א"כ לא שייך בלוחות מעביר ד' אמות (כעין דאמרינן בשבת צ"ד חי נושא את עצמו ופטור) יותר היה לו להביא דברי המדרש רבה תשא פ' מ"ז על ענייני דהורדת הלוחות שניות זה לשונו שם והכתובים הם טוענים אותן והיו נראין כאלו הם ביד משה שנאמר ושני לוחות העדות ביד משה עכ"ל עיי"ש בענפי יוסף, אבל באמת גם בזה עוד לא מתורץ קושייתנו דנהי דנדמה נידון דידן למוציא אדם חי דקיי"ל דפטור אפילו לרבנן, סוף סוף הא ידוע מש"כ המהרש"א בר"פ ר"א דמילה דעכ"פ איסורא דרבנן איכא כדמוכח מהך דהאשה מדדה את בנה, ומרע"ה רבן של כל הנביאים בודאי לא עבר גם אאסורי דרבנן שנתחדשו אח"כ, כמו שכתבתי בחוברת הנ"ל לענין פחות פחות מד"א.

וידידי כנפשי הרה"ג חו"ב מ"ו יצחק מאיר הלוי הוערמאן שליט"א הערני ממימרא דר"א במס' שבת צ"ב ע"א המוציא משאו למעלה מי"ט פ' מעביר ד"א ברה"ר למעלה מי' חייב שכן משא בני קהת ומשא בני קהת מנלן דכתיב וכו' עד ואיבעית אימא מארון עיי"ש היטיב, הרי דאף בארון ישנו דינא דמעביר אף דארון נושאו נוסא דמה שהוא עפ"י נס לא מהני לפטור.

ומה שכתב על זה כי היה עפ"י הדיבור כדכתיב ושמעתם בארון, לא הבינותי, דאף דנצטווה ושמעתם בארון אבל לא מצינו דנקבע לו זמן לציווי זו שיהיה דוקא ביוהכ"פ, ועוד דלפי דבריו אמאי מתרץ בזה רק הקושיא מאיסור דרבנן הלא אם היה עפ"י הדיבור הותר לו לגמרי אף באופן איסור תורה אבל באמת היכן מצינו זאת דהיה דיבור השי"ת אליו שירד דוקא ביוהכ"פ והיה לו לשהות בהר עוד יום א'.

אחד היה נושק ללוחות כשהיה מקבלם, וכמו"כ אנו מלוויים ביום זה את הספר תורה אל הארון וכל אחד מחבקו ומנשקו בחיבה.

ומה שכתב מדברי התנא דב"א [והביאו הבעל הגור אריה] דנראה משם כי בשנה ראשונה עדיין לא נצטוו על מצות יוהכ"פ ע"ז אמינא אין למידין הלכה מדברי מדרש בפרט ממדרש פליאה כזו, כי מאי שנא יוהכ"פ דלא נצטוו מיד מכל שאר התורה כולו, ואיך נמצא רמז על הדבר חדש ופליאה כזה. ואולי נעתקו דברים אלו בטעות כי אין הדעת סובלם לקבלם. (וידידי הרה"ג ריעי הנאמן מו"ה יהושע דוב שליט"א הערני דאף אם נקבל דברי התנא דבי אליהו דעדיין לא נצטוו אז על יוהכ"פ עכ"פ מרע"ה בודאי קיים כל התורה כולה אף קודם שניתנה כאבותינו ובניהם ועיין בפרשת דרכים דרוש א').

על זה השיב רבינו: [

תשובה מאהבה לכבוד הרה"ג מו"ה צבי הירש ניסבויים בתו"מ שנה ז' חוברת א' כתב הרב הנ"ל לסתור תירוצי, ולע"ד דברי שרירין וקיימין. מה שכתב שההר היה לו דין רה"ר זה אי אפשר, עיין ביצה ה' ע"ב לרש"י, ואף לשיטת התוס' אמרה תורה אל ירא בכל ההר, א"כ איך אפשר לומר שהיה להר דין רה"ר. ובעירובין ב"ב ע"ב מעלות ומורדות שבא"י אין חייבין עליהן משום רה"ר פירש"י שהארץ חלקה שהענן משה אותה עכ"ל משמע שההר לא הוה רה"ר, ומסקינן מסרה לרבים כו' א"כ כש"כ ההר שנאסר להם לא הוה רה"ר ורגלי ההר אפשר היה מתלקט עשרה מתוך ד"א והיה הארון עומד ברה"י. ומה שמדמה הלוחות לאדם חי, לא דמי, כי הלוחות נושאים את הנושא כמבואר במדרש שהביא נראים שהן ביד משה, א"כ ע"ז האופן ליכא איסורא דרבנן. ומה שתמה היכן מצינו שהיה עפ"י הדיבור הלא כתוב הדר כאשר ציוני ד', יכול להיות שצוה להשימו תיכף ומיד⁷⁷.

⁷⁷ אמנם עדיין צריך ביאור, למה באמת נצטוו לעשות מלאכה ביוהכ"פ ולהעביר הלוחות ד' אמות ברה"ר. והנה גם ביום קבלת התורה הראשון בחג השבועות, מצינו שנצטוו משה לעשות מלאכה ביו"ט, ולכתוב את ספר הברית בעיצומו של חג השבועות, כדכתיב בשמות כד ד ויכתוב משה את כל דברי ה', וכמוש"כ הרמב"ן שם פסוק א'. ושם הוא פלא גדול למה הוצרך משה לכתוב דוקא בחג השבועות, הלא בלאו הכי לא קרא מן הספר לפני העם אלא למחרת, כדכתיב וישכם בבוקר.. ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם, ולמה היה לו לכתוב הספר דוקא בחג השבועות. (אי נימא דבשנה הראשונה נצטוו על המועדות).

ואשר יראה בזה, שמהותו של חג השבועות היא נתינת התורה, וכבר דנו הקדמונים במה נחשב אותו יום כקבלת התורה, הרי גם קודם לו נצטוו במרה ועל הפסח וכו', וגם אחריו נצטוו בערבות מואב וכו', ואת הלוחות לא קיבלו אלא לאחר מ' יום, ולמה נחשב אז קבלת התורה. ושמעתי לבאר בזה שקודם מתן תורה היו המצוות כציוויים בעלמא, אבל במתן תורה נקבע כ'חפצא' דתורה אשר קיבלו לידיהם. ולפי"ז מובן הצורך לכתוב את ספר הברית על ספר, כלומר, שיהיה חפצא דספר מצוות וחוקים, אשר קיבלו אותו ביום זה. ושוב לא שייך בזה חשש מלאכה כלל, דאדרבה בעבור מעשה זה נקבע החג ואיסור מלאכה, ודוק בזה כי קיצרתי.

ולפי"ז יתבאר ג"כ מש"כ רבינו שביום הכפורים נצטוו משה לעשות מלאכה ולהעביר את הלוחות ברה"ר עד הארון, כי זהו מהות היום 'יום מתן תורה' (כמו שאמרו חז"ל בסוף תענית, יום מתן תורה זה יוהכ"פ), ולכן

ומה שהקשה ה' לו להמתין עוד יום אחד, זאת א"א שלא יטעו כמו שטעו בראשונה ע"כ תקעו כשעלה שלא יטעו.

ומה שתמה למה לא נצטוו על יוהכ"פ, הלא גם הרמב"ן כתב שיכול להיות שלא נצטוו על יוהכ"פ בשנה הראשונה, גם הגר"א כתב בש"ש ביום חמשה עשר של תשרי התחילו לעשות המשכן משמע דלא נצטוו גם על סוכות בשנה ראשונה, דמלאכת המשכן אינו דוחה שבת ויו"ט. ומה שהקשה הרה"ג ר' יצחק מאיר שליט"א לא הבנתי דהלימוד הוא רק שכן דרך הנושאים משא. ועיין במדרש תצוה (פל"ו) הקב"ה סובל עולמו כו'. ועוד יש לתרץ לפי התנא דבי אליהו דכל ישראל היו שם עשה מחיצה מאנשים. באתי בקצירת האומר וכל נתיבותיה שלום הדו"ש ושלום תורתו.

לו. קריאת פרשת עריות ביוהכ"פ

במד' שיה"ש (פ"ז יג) זאת קומתך דמתה לתמר, שני יצרים ברא הקב"ה בעולמו יצר ע"ז ויצר זנות, יצר ע"ז כבר נעקר ויצר זנות הוא קיים, אמר הקב"ה כל מי שהוא יכול לעמוד בזנות מעלה אני עליו כאילו עומד בשתיקה. ובזה יש לתת טעם מה שקורין במנחה יוהכ"פ בפרשת עריות משום שיצר זנות קיים, ע"כ מזהירין על זה ביוה"כ שהוא יום קדוש ונורא וחוקק בלב אדם טפי משאר ימות השנה להיות זהיר בזנות, ויהיה מעלה הקב"ה עלינו כאילו עמדנו בשתיקה⁷⁸.

לז. ויתכסו שקים האדם והבהמה

הפסטר יונה, מס' תענית (דף ט"ז ע"א) ויתכסו שקים האדם והבהמה, מאי הוּו עבדי, אסרי הבהמות לחוד, נראה לענ"ד דקשה להגמרא על פשט הפשוט דנתכסו בשקים הבהמה, הא קאמר הגמרא לעיל ולמה מתכסון בשקים אמר רבי חייא בר אבא לומר הרי אנו חשובין כבהמה, אם כן לא שייך לכסות הבהמות בשקים, לכן גילה לנו הגמרא הפשט האמת דויתכסו שקים לא קאי רק על האדם, ותיבת והבהמה הוא ענין אחר שעשו דאסרו הבהמות לחוד, ודו"ק.

לח. מחרת יוהכ"פ

בהכרח היה צריך להביא הלוחות באופן ממשי למחנה ישראל, כי זהו מהות עניין 'מתן תורה'. ובעבור מעשה זה נקבע היום ליו"ט ושבת שבתון.

ובזה נמצא תוספת טעם במה שאוחזים הס"ת ביוהכ"פ ומחבקים ומנשקים, כי זהו יום 'מתן תורה', ואכמ"ל.

⁷⁸ והנה, לעיל הערה 34 הבאתי דברי זקני רבי אריה לוינ' זצ"ל שכל העבירות בתורה נובעות מג' שורשים של ע"ז ג"ע ושפי"ד, והנה על עבירות שבחלק שפיכות דמים – בין אדם לחבירו אין יוהכ"פ מכפר, ונותרו ב' החלקים של ע"ז וגילוי עריות, והרי נתבאר במדרש שהנזהר בחלק זה של ג"ע ותאוות כאילו עמד גם ביצה"ר דע"ז, וא"כ נמצא שעיקר כפרת יוהכ"פ תלויה בחלק זה של שבירת התאוות ששורשו בגילוי עריות. [ואולי לכן צריך לצום ולענות נפש, לשבת יצה"ר דג"ע ותאוות הגוף].

המנהג בישראל למחרת יוהכ"פ בבקר אומרים 'נשכים ונלך לשם השם', שמעתי הטעם משום בעשי"ת אומרים המלך הקדוש ולאחר יוהכ"פ אומרים 'האל' הקדוש, זה שמו הק', ע"כ אומרים לשם השם. ואנחנו נלך בשם א' חיים מלך עולם אמן סלה.

-סוכות-

לט. למה אנו קוראים לכפות תמרים לולב

יש לתת טעם למה אנו קוראין על כפות תמרים לולב, דאמרינן במגילה דף י"ד מה תמר זה אין לו אלא לב אחד אף ישראל שבאותו הדור לא היה להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים, וראשי תיבות של ו'ט'הר ל'בנו ל'עבדך ב'אמת הם לולב, לכן התורה קורא אותו בשם שמרמז מעלות ושבח של בני ישראל, ואנחנו קוראין אותו בשם שמרמז שרצונינו לעבדו באמת ובתמים⁷⁹.

מ. רמזי הדס

נצבים (כט כח) הנסתרות כו' עד עולם, כתב בעל הטורים נקוד על ע' לרמז על ע' שנים של גלות בבל. ונראה לי לפי זה לומר 'ענף עץ עבת' גמטריא שלהם שמונה מאות ושלושים ושנים, בא לרמז על זמן ב' מקדשים שעמדו ח' מאות ושלושים שנה ואות ב' מרמז על השני מקדשים, וכתוב תהלים (פ ו) האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שלישי, פירש"י בבל שהיו ע' שנה שהוא שלישי מן ר"י שנים של מצרים, לכן כתיב ג' עיני"ם ע'נף עץ ע'בת, [כי הוא כנגד הגלות השלימה של ר"י שנה].

ולכן יש לתת טעם למה הדס צריך להיות משולש כי במצרים היו ג' פעמים ע'.
[וכן] ערבי נחל מרמז על גלות בבל ומשם הלכנו למדי ופרס, ובבל היא מצולה [=כעומק מים], לכן ציוה ליטול ב' ערבות [הגדלות על מים]⁸⁰.
ויש כאן [בהדס] ג' עינין, לכן מרומז בתיבת ע"ד דל"ת עינין, הכוונה ד' פעמים עי"ן [ערבי נחל ע'נף עץ ע'בות], ולכן כתוב ד' פעמים ע"ד אנה (תהלים י"ג) על הגלות.
וגם יש לרמז בתיבת הדס למפרע ס'וכת ד'וד ה'נופלת היינו בגלות. וגם שמעתי רמז ה'קם ס'וכת ד'וד⁸¹.

⁷⁹ ר"ל, כעין מה שכתב לעיל אות ב' ד"ה אלול אני לדודי שהקב"ה אמר 'נקום נקמת בני ישראל' ואילו משה אמר 'לנקום נקמת ה'. וכע"ז אמרו המפרשים על חג המצות, שהקב"ה קורא אותו חג המצות ע"ש שלא הספיק בצקן של 'ישראל', וישראל קוראים אותו פסח ע"ש שפסח 'הקב"ה' עלינו.

⁸⁰ ויש לציין ללשוה"כ 'על נהרות בבל.. על ערבים בתוכה תלינו כינורתינו', הרי שהערבות היו מצויות על נהרות בבל.

⁸¹ עפ"מש"כ רבינו שההדס מרמז על תשועת ישראל מן הגלות, יבואר היטב מה שזירזו את העם בעלותם מגלות בבל 'צאו ההר והביאו עלי עץ עבות..'. כי זהו המרמז על יציאתם מן הגלות. ולכן נקראה אסתר 'הדסה' כי היא

מא. למה נקרא בית המקדש סוכת דוד

לכן נקרא [בית המקדש] סוכת דוד [והרי הוא שייך לכל ישראל ואינו רק לדוד], כי מברכין 'לישב' בסוכה דכתיב כי בסוכות 'הושבת' כו' [הרי שעיקר הסוכה לישיבה], ואין ישיבה בעזרה רק למלכי בית דוד, לכן נקרא [בית המקדש] סוכת דוד הנופלת [כי רק דוד ובניו יכולים היו לישב בה], יה"ר [שיתקיים] במהרה הקם סוכת דוד אמן.

מב. קריאת קהלת בסוכות

אמרתי טעם למה קוראין קהלת בחג הסוכות דאיתא משל בקול יעקב פעם אחד היה עשיר גדול ירד מנכסיו והוצרך למכור כל אשר לו ולא השאיר לעצמו כי אם קצת בגדי שבת החמודות וזאת לא רצה למכור כדי שיהיה לו לזכרון, לבסוף היה צריך להשתדל לעסק פרנסתו לשרת אצל בעל עגלה לסוסיו ולרכבו והיה נוסע אל כל אשר היה שמה רוח בעל העגלה לנסוע, וכל ימי השבוע היה לבוש בגדים מטולאים ואדרת שער ורגליו היו מלוכלכין מרוב אשפות הדרכים, ובהגיע יום השבת קודש היה רוחץ פניו ורגליו עד שיטהר כעצם גופו לטוהר ויעבר אדרתו מעליו וילבש עצמו מחלצות החמודות יתר הפליטה הנשארת לו מימי עשרו, ולמוצאי ש"ק היה פושטן וחוזר ללבוש את אדרתו.

לימים פגע באחד מיודעיו שהיה מכירו לשעבר בכבוד עשרו ויקר ערכו, והוא מתמרמר עליו לאמר צר לי אחי עליך על שפל מצבך איך נפלת משמים לארץ! השיב לו דע רעי היקר כי כל היגיעות והעמל כבר הורגלתי בהם ולא אתפעל מהם יגון בלבבי לזכור הימים הקדמונים ותענוגים שהיו לי, אבל בהגיע עת פנות שבת קדש בהעלות על לבבי שעוד מעט אפשוט את בגדי החמודות אשר לבשתי בש"ק שנשארו לי מימי קדם וגופי זך ונקי מטיט ודומה אני כמעמדי הראשון, ובעוד רגע אשובה לסבלותי בלבוש שק אז תבחר מחנק נפשי ואמאס חיי עכ"ל.

הנמשל בעת היותנו על אדמתינו באה"ק היינו כולנו עובדי ד' בקדושה ובטהרה ובשמחה ובהתלהבות בעבור שאויר א"י היה בעזרינו ובפרט שקדושת ביהמ"ק היה משפעת קדושה עלינו, ועי"ז היה נקל לעבוד הי"ת בלב שלם, אבל עתה בעוה"ר אם ירצה אדם לעבוד עבודת הבורא ית' קשה וכבד הדבר בעבור מניעות רבות כי עתה נסתלקה השכינה ועלתה למעלה, רק זאת נשאר לנו עוד קצת דהיינו בבוא הימים הנוראים והקדושים ימי אלול ור"ה ויוה"כ אנו מתרחצין בנקיון כפים ובר לבב ולובשים בגדים החמודות שנשארו לנו מאבותינו הקדושים דהיינו היראה והתורה ועבודת ה' עד כי פנה יוהכ"פ וקרוב העת לשוב לכסלה איש לבצעו, אזי הנשמה צועקת מרה ואומרת שיר השירים הוי פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה פירש כבר טהרתי

המרמזת על יציאה מגלות בבל. [והביאור, דהדס כנגד הריה בלא הטעם, והריה מתפשט למרחקים משא"כ הטעם אינו אלא למי שקרוב אל הפרי, וזהו רמז על מעלתם של ישראל שיתפשט גם לארצות הגולה].

מטומאתי והסירותי את הבגדים הצואים מעלי איככה אשוב ללובשם רחצתי את רגלי ואיככה אטנפם.

ע"כ להזהיר ולזרז את האדם למען לא יחזור להבלי העולם ולקיים את אשר התחיל לשוב ביוהכ"פ קורין קהלת להבין ולהשכיל כי כל החמודות ותענוגי העולם המה מהבל יחד ויאחז צדיק דרכו לירא את ה' ואת מצותיו ישמור כי זה כל האדם, והבן.

וכאשר כתבתי כן כתוב בספר כלי חמדה, הוי עז כנמר וקל כנשר וכו' וצריך אתה להתגברות גדול והשתדלות והתאמצות וזריזות גדול לעסק עבודת ה' יתברך מפני מה כי הוא לעשות רצון אביך 'שבשמים' שאבינו היחיד כבר הלך לו לשמים ונסתלקה השראת השכינה מלמטה, ויש מיעוט הקדושה והטהרה ע"כ צריך אתה להתמצאות גדול להשיג קצת עבודת ה' ית"ש.

מג. בצלו חמדתי – בסוכה, ופריו מתוק – אתרוג

כשושנה בין החוחים כן רעייתי בין הבנות, יש לפרש הכוונה בעל השושנה משקה אותה ועושה לה כל התיקונים לה לתועלתה ומשפע שמשפיע עליה יש תועלת גם להחוחים, כן רעייתי בין הבנות, הכוונה שכתב האר"י ז"ל כי כל זמן שישאל בא"י הקב"ה משפיע בא"י ופסולת ותמצית הם משפיעים לשרים ולמזלות חו"ל אשר משטרם על העובדים להם, אבל כשהם בגולה אז הקב"ה משפיע לשר ההוא כדי להשפיע לישראל שתחת ממשלתו, והוא לוקח לעצמו ועמו השפע ותמצית ופסולת לישראל.

ו[מבואר ש] כאשר יצאנו ממצרים היה השפע בא לישראל והתמצית ופסולת להאומות, ע"כ אומר הקב"ה כששושנה בין החוחים שכל הטובות והתיקונים עושים לשושנה ומהתמצית ופסולת יש תועלת להחוחים, כן רעייתי בין הבנות שהשפע בא לישראל רעייתי והתמצית ופסולת להבנות, משיבה הכנסת ישראל הנני מודה כי כדברך כן היה ביציאת מצרים כי הייתי טובה וראוי לזה, אבל אני מבקשת שגם בגלותי יבוא השפע אלי וממני יבוא הפסולת לשאר האומות, בזכות קבלת התורה כי הוא כתפוח בעצי היער שהכל בורחים הימנו לפי שאין לו צל, כך ברחו כל האומות מעל הקב"ה במתן תורה, אבל אני בצלו חמדתי וישבתי ופריו שאקבל ממנו מתוק לחכי. ויש לרמז בצלו חמדתי זו מצות סוכה, והאומות כל אחד מבעט בסוכתו כדאיתא בע"ז (ג ע"א), ופריו מתוק לחכי מרמז על מצות אתרוג⁸², בזכות אלו המצוות אנו כדאים שיבוא השפעתך אלינו [ומאיתנו יבוא על שאר האומות]⁸³, כיה"ר במהרה אמן.

⁸² אולי כוונת רבינו שהרי האתרוג טעמו מריר, ואילו אנחנו מרגישים בו מתיקות של מצוה ואוכלים אותו בחביבות לאחר החג, מתוך אהבת השי"ת אנו מרגישים איך 'פריו מתוק לחכי'.

⁸³ ויש להוסיף דעניין זה, שיהיו האומות כפופים לנו ומתפרנסים מאתנו, שייך ביותר לחג הסוכות, שהרי עניינו 'תפארת' ו'דידן נצח' להראות נצחונינו על האומות בראש השנה [ולכן זהו זמן מלחמת גוג ומגוג כמ"ש חז"ל], וככתוב בנביא שלעתידי לבוא תהיה פרנסת האומות תלויה בעלייתם לחוג את חג הסוכות בירושלים, ואם לא יעלו ולא עליהם יהיה הגשם, כי פרנסתם מירושלים.

מד. ושמחת בחגך – חגים וזמנים לששון

מסדרי התפילה הקדימו שמחה לששון, מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון, והשיאנו כו' לשמחה ולששון, ואילו בקרא מקדים ששון לשמחה כדכתיב ופדויי כו' ששון ושמחה ישיגו כו'. ונלע"ד כי יש שמחה פנימית וזה נקרא ששון, ויש שמחה חיצונית וזה נקרא שמחה⁸⁴, לפעמים פועלת השמחה הפנימית לפרסם להיות ניכר בגלוי, ולפעמים פועלת השמחה החיצונית לשמח את הלב, היינו הצדיקים יש להם לב שמח ממצוות ומע"ט כדאמרינן אין עומדין להתפלל אלא מתוך שמחה של מצוה, וכדכתיב פקודי כו' משמחי לב, והיא שמחה פנימית, ויש שמחה חיצונית מתענוגים או מקול נבל וכנור כדכתיב והיה כנגן המנגן משום שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה.

ובחגים המצוה לשמוח כדכתיב ושמחת בחגך, ואנחנו בגלות הלב מלא יגון ואנחה וכדי לקיים מצוה של ושמחת צריך להשתדל ולעשות התפעלות על האברים הגלויים שיהיו שמחים ומהם יבוא שמחה פנימית ללב שיהיה לב שמח, ע"כ הקדימו שמחה לששון כי משמחה יצמיח ששון בלב, והקרא מיירי בעת הגאולה אז ממילא יהיה שמחה פנימית והיא תפעול להיות שמחה על האברים הגלויים ע"כ הקדים ששון לשמחה.

⁸⁴ כ"כ רבי אברהם בן הגר"א בבאר אברהם לתהלים נא 'ששון להנפש ושמחה להגוף' עיי"ש עוד.

-מילואים-

א

חדש אלול – זמן אסיפת זכויות

כתב רבינו באות א' יש לרמז בתיבת "לו לא" למפרע הוא 'אלול', היינו אם שחתו את החודש אלול ולא עשו תשובה ומעשים טובים באלול, בניו מומם, הכונה בניו היו והשחתה שהשחיתו היא מומם (לשון רש"י שם), כי היה להם פנאי באלול לשוב לה' ולעשות תשובה ומעשים טובים. יש להוסיף באר, למה דוקא באלול הוי 'השחתה' כשאין מנצלים את רגעיו, והרי גם חדש תשרי וניסן ושאר חודשים גדולים ויקרים מאד. אך הביאור, דאלול כל מהותו היא לנצל את הזמן הנותר לאסוף עוד ועוד מצוות, כדי להטות כף זכות על של חובה. ובזה ביארתי מה שיש לתמוה דבשו"ע בסימן תר"ו כתב שבערב יוה"כ פ' צריך לרצות את חבריו, משום שאין יוה"כ פ' מכפר עד שירצה את חבריו, ולמה לא אמרו כן על ערב ראש השנה, הלא בר"ה הרשעים והצדיקים נחתמים והבינונים נכתבים, ואם לא ירצה את חבריו קודם ראש השנה הרי הוא בסכנה גדולה, ולמה לא נהגו בזה עד ערב יוה"כ פ'. אכן הביאור, בהקדם דברי הרמב"ם הנודעים דהבינוני תולים לו אם יעשה תשובה בעש"ת, וכבר הקשה בכוכבי אור למה לא סגי שיוסיף מצוה אחת על המצוות השקולות, עיי"ש תירוצו הנורא, אך הביאור הפשוט (והראוני שקדמוני בזה רבים) שחשבון המצוות והעבירות הוא עד ר"ה, אבל מה שעושה בעש"ת שייך לחשבון של שנה הבאה, וכל מה שיכול הבינוני לעשות כדי לתקן מצבו הוא לעשות תשובה ועיי"ש נמחלים עוונותיו ונשאר בידו רוב מצוות⁸⁵.

ולפי"ז נבואה חשבון, מי לדינו יתקע שעדיף לעסוק בערב ראש השנה בפיוסים ותחנונים לאיזה חבר שחטא כנגדו פעם אחת, ולא עדיף טפי לאסוף מצוות רבות ככל יכולתו בתלמוד תורה כנגד כולם ובגמילות חסדים וכו'. לא נוכל לדעת חשבון אל דעות, אך הסברא נוטה שעדיף טפי להרוויח מצוות רבות וגדולות מאשר להשקיע זמן יקר בסילוק חטא אחד. וא"כ י"ל דלכך לא נהגו לעסוק קודם ראש השנה באופן מיוחד

⁸⁵ (והעירוני מהמשך לשון הרמב"ם 'ומפני ענין זה נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצוות מראש השנה ועד יום הכפורים' ולפמש"נ מה מועיל בכך 'שעוסק במצוות' הא אינו מצטרף לחשבון העבר, ויש לומר דזהו מדרכי התשובה לעסוק במצוות אבל אינו בשביל להטות את הכף. וכן העירו מדברי הפוסקים הסוברים להקדים קידוש לבנה ליוה"כ פ' כדי להוסיף מצוה ולהטות הכף, וי"ל.

אמנם יש להעיר דלפי"ז סגי שישוב בתשובה על אחת מעוונותיו, ומסתימת דברי הרמב"ם משמע שצריך לעשות תשובה על כל עוונותיו, ולדברי הכוכבי אור אתי שפיר, דאם אינו עושה תשובה על אחת מחטאיו הוי חטא גדול. ושו"ר בלחם משנה שלא כמו שכתבתי, שהקשה דאף אם לא עשה תשובה מ"מ למה לא יטה הקב"ה כלפי חסד כמידתו, ותירץ דמה שלא עשה תשובה הוי תוספת חטא אחד, הרי להדיא דאפשר להוסיף על החטאים. וא"כ לשיטתו הדרא קושיית הכוכבי אור למה לא יועיל שיוסיף זכות אחרת, ובהכרח צ"ל כדבריו, ועדיין צ"ע).

לפייס את רעהו, אבל בערב יוהכ"פ הרי כבר אינו יכול להוסיף לו מצוות, אלא לתקן החטאים למפרע, כמוש"נ, וא"כ זהו הזמן והשעה לפייס את חברו ולשוב בתשובה על עבירות שבין אדם לחבירו. ובוזה יתבאר מה שכתב הרמב"ם שנהגו בעשרת ימי תשובה להרבות בצדקה ובמעשים טובים וכו' ולקום באשמורת ולשמוע דברי כיבושין כו', ולמה לא נהגו כן קודם ראש השנה, הלא רובא דרובא נידונים בראש השנה ורק הבינונים נחתמים ביוהכ"פ (ואף הם עכ"פ נכתבים בר"ה), אכן הביאור דבימי חדש אלול כלל לא בריא מילתא שעדיף טפי להרבות בסליחות ודברי כיבושין כו', אדרבה, יותר טוב להוסיף בסדרי לימוד התורה ולאסוף מצוות רבות ככל האפשר, אבל לאחר ר"ה אז תכלית הימים היא התשובה, ואז צריך להתפנות מכל ענייני הגשמיים והרוחניים ולעסוק במצות התשובה, להתבודד בחדריו ולשמוע דברי כיבושין, ולקום באשמורת וכו'.

נמצא לפי"ז שעיקר עבודת האלול היא לנצל את הזמן היקר להוסיף עוד ועוד מצוות ומעשים טובים כדי להטות את הכף בראש השנה לכף זכות. א"כ נבין היטב מש"כ רבינו שעל אלול נרמז בקרא 'שיחת לו לא בניו מומם', כי מי שהוא מכלה זמן חדש אלול, הוא ממש השחתת הזמן, כי בכל רגע ורגע יכול להוסיף עוד ועוד זכויות ומצוות.

והוסיף אחי **רבי אלימלך שליט"א** שהרי אלול הוא זמן האסיף – שהרי בט"ו תשרי כבר הוא נשלם מפני הגשמים – ואז מנצלים עובדי האדמה כל רגע ורגע כדי להספיק להכניס לאוצרות תבואה ככל יכולתם, ומה שישאר יתקלקל בגשמים (כמוש"כ רש"י בשמות כ"ג ט"ז שמפני כך אוספים את התבואה עד הסוכות מפני הגשמים), ובכל רגע שהוא מתעצל בימות האסיף הוא משחית את תבואתו היקרה. וא"כ כנגד זה גם העבודה הרוחנית בחדש זה היא להספיק לאסוף ככל יכולתו מאשר חננו ה' דברי תורה ומעשים טובים.

והנה אמנם לא מצאנו מנהג לפייס את חברו בער"ה אך מצאנו מנהג אחר – לברך את חברו קודם ר"ה, כמוש"כ מהרי"ל שכשכותב אגרת לחבירו בחדש אלול צריך לרמוז בתחילתו שמבקש עליו לשנה טוב תכתב ותחתם. וכן מבואר בטור סו"ס תקפ"ב שבליל ראש השנה נוהגין באשכנז כל אחד 'מבקר לחבירו ואומר לו תכתב בשנה טובה', וכן במנהגי מהרי"ל הל' ר"ה (ד, עיי"ש בשינו"ס) 'מנהג הוא כשיוצאין מבית הכנסת יאמר אדם לחבירות גזר ותחתם בשנה טובה, וכן מסבבים אח"כ אף מבית לבית' (ולפלא שהמהדיר שם כתב שלא ידוע על מנהג זה שמסבבים מבית לבית, והרי הוא גם לשון הטור 'מבקר לחבירו'). הרי שהיה דרך לבקר ולאחל ולברך לרעים וידידים לשנה טובה כו'. ובפרי חדש כתב שנוהג לשלוח מנות בערב ראש השנה, כדכתיב בעזרא ושלחו מנות לאין נכון לו.

ונראה דלא דבר ריק הוא, שבערב ראש השנה מבקרים ומברכים ושולחים מנות ומתקריבים זה לזה, ובערב יוהכ"פ מבקשים מחילה וסליחה וכו', וזהו משום שקודם ראש השנה עיקר עבודתנו אינה על לשעבר, לכפר על העבר, אלא לחטוף מצוות, ובכלל זה אנו מבקשים את השלום והאהבה והאחדות, שזה מצוה גדולה וזכות עצומה ליום הדין כנודע, [והרי כבר רמזו הראשונים בשם החדש 'משלוח מנות איש לרעהו' ומתנות לאביונים, הרי שהחדש נקרא גם ע"ש משלוח המנות הנהוג בו קודם ר"ה כדי להרבות אהבה וחיבה בין איש לרעהו]. ע"כ עיקר העבודה אינה בבקשת המחילה לשעבר אלא בהתרצות וקירוב מכאן ולהבא, ואילו בערב יוהכ"פ עיקר העבודה בו לתקן את המעוות בשנה העברה ולכן צריך לפייס ולבקש מחילה על העבר וכמוש"נ.

והוסיף לי **אאמו"ר הגאון שליט"א**, שבהפטרת ראש השנה אנו קוראים שעלי בריך את חנה לאחר שחשד בה כשיכורה, ולמדו מזה בגמרא שהחושד את חבריו צריך לפייסו ולברכו, וצ"ב מהו עניין זה של 'לברכו', ולמה לא סגי לבקש ממנו מחילה כמו בכל עבירות שבין אדם לחבירו. וביאר, דבעצם החושד את חבריו לא הזיק לו מאומה, ואינו צריך לבקש ממנו מחילה, אלא לשוב בתשובה לפני ה', [וכמו המקבל לשוה"ר שאינו צריך לבקש מחילה אלא לשוב בתשובה, ח"ח סוף כלל ו'], אלא שהוא צריך לתקן הריחוק שגרם ע"י שחשד בו וע"ז צריך לפייסו ולברכו, כדי להתאחד ולהתחבר עמו. וזהו עניין הברכות והאיחולים והפיוסים דקודם ראש השנה, אשר בזה מתקן מה שקלקל ופגם באהבת רעים, ואילו בערב יוהכ"פ מתקן ע"י שמרצה את חבריו שימחול לו. ומדוקדק היטב לפמש"כ רבותינו (השל"ה הק' והחתם סופר ועוד) דמעשה דחנה אירע בראש השנה [ולא רק פקידתה, וצ"ל שמה שאכלו מן הזבחים היינו מאותם שהקריב בערב יו"ט], ולכן דוקא שם למדנו עניין זה של פיוס וברכה דזהו מעבודת ראש השנה דייקא.

ונראה לי להוכיח כדברי **אאמו"ר שליט"א** שעניין הפיוס והברכה למי שחושד את חבריו אינו משום ריצוי ובקשת מחילה אלא בשביל להתקרב למי שהתרחק ממנו, והוא מדברי הספורנו על הפסוק 'ולא הכירו כי היו ידיו שעירות ויברכהו' שהוסיף לו ברכה משום שחשד בו תחילה שאינו בנו עשוי, ומשראה שהיו ידיו שעירות וחשד בו לשווא הוסיף לו ברכה משום שהחושד את חבריו צריך לברכו. ודבריו מפליאים מאד (ועוררני לזה **ש"ב רבי ברוך ברקוביץ שליט"א**) שהרי כאשר חשד יצחק שאינו עשוי לא היה זה חשד בעשיו אלא ביעקב אחיו שמתחזה כעשיו, וא"כ מה טעם יש לברך את עשיו כאשר ראה שחשד 'ביעקב' לחינם. וזה פלא גדול.

ובהכרח יש לפרש כדברי **אאמו"ר שליט"א** שעניין הברכה אינו משום ריצוי ומחילה על מה שחטא כנגדו, דבאמת לא חטא כנגד עשיו אלא כנגד יעקב, אלא עניין הברכה לתקן הריחוק אשר נוצר מחמת חשדו, ובזה שפיר י"ל שכיון שחשד בעומד לפניו שהוא מתחזה ומרמהו, נוצר איפוא ריחוק בינו לבין העומד למולו, וכאשר נודע לו שחשדו חשד שווא יש לו לפייסו ולברכו כדי לעורר האהבה והקירבה כמקדם ודו"ק.

הסתפקתי האם יש איסור בל תשחית על השחתת זמן, כגון במי שמשחית את זמנו בימי האסיף ועי"ז מפסיד ממון הרבה וכדומה. ולע"ע לא מצאתי אלא נידון כע"ז בשו"ת התעוררות תשובה חו"מ ל"ה שדן במי שיש לו טרחא ואיבוד זמן להיזהר שלא ישחית דבר מועט, וצידד להתיר לאבדו כדי להימנע מהשחתת זמן, כשם שמותר להשחית אילן מאכל לצורך מקומו וכדו'. אלא שדחה דמה שטורח שלא לעבור איסור לא ייחשב השחתת זמן כי בזה עובד את הקב"ה. עיי"ש. וא"כ יש לדון באופן הפוך שמשחית זמן יקר שיכול להרוויח ממנו ממון הרבה, האם נחשב להשחתה. ולפי"ז יש לדון דהנכשל ב'שיחת לו לא' ומשחית את רגעי חודש אלול יש בזה גם משום לתא דבל תשחית.

ב.

לימוד ק' קולות מאם סיסרא

כתב רבינו (אות ה) יש רמז לתקוע מאה קולות, [מהפסוק ב]תהלים מ"ז (פסוק ב) כל העמים תקעו כ"ף, מזה יש רמז שצריך לתקוע מאה קולות, כי כ"ף עולה במספר מאה.

ויש להוסיף שמדוקדק היטב לשון הכתוב 'כל העמים' תקעו כ"ף, שהרי תקיעת ק' קולות למדנו מתרועת אם סיסרא שהיא מ'כל העמים'.

והנה, כבר תמהו מהו זה ועל מה זה שאנו תוקעים מאה תקיעות כמאה פעיות דאם סיסרא, מה לנו ללמוד מבכיייתה של המרשעת⁸⁶. ונראה הביאור, דמהות הקילוס בתרועת השופר שמריעים לפני המלך, לתאר ולהדגים את חוזקו ומוראו אשר הוא משבר את אויביו אשר נשבר קולם לפניו, ולכך כאשר מצאנו שאם סיסרא נשבר קולה במאה פעיות, וע"ז סיים הכתוב 'כן יאבדו כל אויבך ה', למדנו מזה שזוהי הצורה של שבירת האומות מלפני ה', שקולם נשבר למאה שברי קולות בכי ופחד, וזהו אשר אנו משמיעים לפני ה' מאה קולות תרועה⁸⁷.

והנה, מזמור זה ד'כל העמים תקעו כף' אנו אומרים לפני התקיעות, לפי שהוא מבטא את מהות התקיעות, להמליך את הקב"ה על כל נדיבי עמים שיקבלו עולו עליהם ויתקעו ויריעו ויכנעו לפניו בשמחה ופחד. ומה מאד מתאים שמשם דייקא ילפינן 'מאה קולות', כל העמים תקעו כ"ף, לפי שזהו צורת הכניעה שיכנעו הגויים לפניו במאה קולות וכמוש"נ.

וראיתי בספרים רמז נוסף כע"ז על מאה קולות, מן הפסוק 'ותקע כ"ף ירך יעקב בהאבקו עמו', שירך יעקב – היינו בני ישראל יוצאי יריכו – יתקע כ"ף קולות כאשר נאבקים עם שרו של עשיו, ביום ראש השנה. הרי לנו גם ברמז זה שתקיעות כ"ף קולות מישך שייכא בעיקר להכנעת העמים ושריהם תחת הקב"ה וישראל.

ג

משפט ישראל בעמידה

כתב רבינו באות טו דאיתא במדרש בשעה שהקב"ה דן את ישראל דן אותן מעומד, מקצר בדין, אבל כשהוא דן את אומות העולם דן מיושב, מדקדק בדין.

והנה, מעודי תמהתי על המחזה שכל תוקף עבודת תקיעת השופר מסתיימת מדאורייתא תוך פחות מעשר שניות! [ולדעת רש"י בתר"ת אף בפחות מזה]. ואיך יתכן הדבר שהיום הנורא הזה נקרא 'יום תרועה' ע"ש כמה שניות בודדות של תרועות.

⁸⁶ ועפ"י פשט אפשר, דמהתם ילפינן מהי צורת הבכיה שהיא נשלמת רק לאחר מאה קולות, ולכן כאשר ילפינן דבעינן יום יבבא, צריך ג"כ לתקוע ק' קולות כדי לקיים היבבא בשלימותה.

⁸⁷ ושמעתי בשם זקני רבי יעקב דב הלוי רוט זצ"ל שאמר על לימוד מאה קולות מפעייית אם סיסרא, שיש ללמוד מזה כמה אין לזלזל אפילו בבכי של מרשעת, וכמו שאמרו חז"ל על בכייתו של עשיו וכו', ולכן כנגד בכייתה אנו מריעים ג"כ מאה קולות להגן עלינו מהשפעת בכייתה. ולדברינו יתבארו הדברים, שבכייית אם סיסרא היא זכות לה, כי בזה נכנעה ונבהלה מפחד ה', וזהו קילוס ועילוי לשמו יתברך, ואנו לוקחים ממנה מידה זאת לקיים בעצמנו שבירת ק' קולות מלפני הדר גאון עוזה.

אבל לפי דברי רבינו התעוררתי שזהו מחסדו השי"ת על ישראל שכשהוא דן אותם הוא דן מעומד ומקצר בדין, וכל דינם הנורא אינו אלא כמה שניות בודדות, ומיד אח"כ מתגברים רחמיו עליהם ועובר לכסא רחמים.

עוד חשבתי לבאר בזה לשון הגמ' למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהן עומדין, ויש לעיין למה נקטינן דוקא לשון זה של 'יושבין' ו'עומדין', הוי ליה למימר למה תוקעין קודם מוסף וחזורין ותוקעין על הסדר, ומהי המשמעות בזה שבתקיעות הראשונות יושבים ובמוסף עומדים.

ולפי דברינו נראה, דהתקיעות הראשונות באות להמליך את הקב"ה על כל העולם והעמים כולם, ולכן אומרים אז מזמור 'כל העמים תקעו כף', עי' לעיל עניין ב', ובזמן זה הקב"ה שופט את כל העולם, וע"כ נקראים תקיעות דמיושב כי את העמים הקב"ה שופט בשיבה. אבל תקיעות דמעומד, בזמן שאנו מתחטאים לפנינו בתפילתנו כבנים חביבים זה אינו שייך לדין הכללי של האומות, אלא זהו דין הפרטי דישראל ולכן הוא 'מעומד', כי הקב"ה מקצר בדינם.

ומה נפלא הדבר, שבאמת בתקיעות דמיושב מאריכים ומדקדקים בכל פרטיהם, ואילו בתקיעות דמעומד קיצרו מאד לתקוע בכל ברכה ג' קולות, מפני טירחה דציבורא, אשר לפום ריהטא זהו פלא עצום, וכי מה שייך כאן 'טירחה דציבורא' הלא זהו עיקר עבודת היום, ולשם כך נתכנסו כולם לבתי הכנסיות וכבר חודש ימים אנו מתכוננים וחרדים לעבודת היום ועתה נחוס על תוספת כמה שניות בודדות, אתמהא. ובפרט בזמן שמאריכים מאד בפיוטים וחזנים ואף לאחר חצות היום כמוש"כ הפוסקים, ולא חששו כלל משום טירחא דציבורא, ואיך יתכן שדוקא תוספת כמה תקיעות תחשב טירחא דציבורא.

אך נראה שהביאור כמוש"כ רבינו שאנו רוצים לקצר על הציבור בדינם, ולא להטריח אותם באריכות הדין הנורא, אלא להקל עליהם להשלים התקיעות בקצרה ומיד מתעוררים רחמי שמיים עליהם, אם כבנים אם כעבדים, ועולה זכרונם לטובה לפני מלכינו.

ד

צירוף מחשבה למעשה

כתב רבינו אות יז **הבוחר ובודק גנזי נסתרות** היינו ששוקלין המעשה אבל יש מחשבות שחושב אדם לעשות ומצרפן למעשה, ואם כן יש זכויות רבים, [ואילו בעבירות אין מצרפים מחשבה למעשה], לכן אמר הנסתרות היינו המחשבה.

ויש לפרש לפי"ז באופן נוסף לשון התפילה 'כי זכר כל המעשים לפניך ואתה דורש מעשה כולם' עפ"מ ש"כ רבינו לעיל שלשון 'ואתה דורש' קאי על המחשבה, שרק 'אתה' יודע אותה, וע"ז קאמר בעל התפילה דאפילו את המחשבה אתה מצרף למעשה לטובה, וממילא מוסיף בזה זכויות רבות לבני ישראל.

ויש להוסיף דבזה תוקף תקוותינו לזכות בדין מול האומות, שהרי אצל ישראל הקב"ה מצרף מחשבה טובה למעשה ואינו מצרף מחשבה לרעה למעשה (חוץ מע"ז), ואילו אצל העכו"ם הוא להיפך דמחשבה לרעה מצטרפת למעשה ומחשבה לטובה אינה מצטרפת (כמוש"כ התוס' בקידושין ל"ט ע"ב בשם הירושלמי), וא"כ נבואה חשבון כמה חבילות חבילות של מצוות מצטרפות לכל ישראל בעבור מחשבתו הטובה, ורצונו והשתוקקות נפשו להשיג עוד ועוד, לעומת מליוני ערימות ערימות של עבירות שפלות שמצטרפות לאומות העולם על מחשבותיהם ותאוותם השפלה, כל דמיון משוקץ מצטרף לחטא ממשי וכו'.

ומכאן יש לקחת לקח כמה אין לזלזל בקבלות הטובות שמקבלים על עצמם בני ישראל (בלי נדר חלילה) בכל ר"ה ויוה"כ"פ, ורבים לועגים על אשר רובם ככולם אינם מחזיקים לאורך השנה בקבלותיהם ה'קטנות'. והאדם מתוסכל ומבולבל למה בכל שנה אינו מצליח לעמוד בקבלותיו וכו', ובודאי יש לכ"א לשית עצה בנפשו איך וכיצד להתחזק ולעמוד בקבלותיו, אבל חלילה מלבזו לקבלות והרצונות

והתשוקות הנפלאות הללו, אשר הקב"ה 'דורש מעשה כולם' כמוש"כ רבינו ומצרפם למעשה, ומי יודע לשער כמה טובות וחסדים התגלגלו עלינו בזכות אותם הקבלות והמחשבות שלא הצלחנו לקיימם למעשה!

ועיין בנספח רשימה מאת זקני רבי אריה לוינ' זצ"ל שפירש בזה הפסוק 'מלפניך משפטי יצא' כי אתה מכיר ויודע המחשבות, ואצלך מי שמשנתה במחשבתו ודעתו הוי אשתני גופא. עיי"ש בדבריו הנפלאים.

ה

לבישת בגדי לבן ביוהכ"פ

כתב רבינו אות ל הטעם שלובשים בגדי לבן ביוהכ"פ, משום שביום זה הוא בעל דין שלנו, ואמרי' דאם א' בע"ד לובש איצטלית מאה מנה והשני לובש סמרטוטין צריך להלבישו כמותו, ולכך ביוה"כ מצוה עלינו ללבוש "לבנים" כמו לבוש של הקב"ה שהיא "כתלג חור, עיי"ש.

ונראה בעומק הדברים, עפימש"כ רבינו לעיל אות כ' שהקב"ה מלביש את האדם במידת הרחמים על הבריות כדי שעל ידי זה יתגלגלו רחמי הקב"ה עליו ויתנהג עליו ברחמים בשעת הדין. ולעיל אות כב כתב רבינו דמה שהקב"ה לובש לבן היינו שהוא מתנהג ברחמים.

וא"כ לכך כאשר הקב"ה בבחינת 'בעל דין' שלנו, הוא מלבישנו תחילה 'בבגדי לבן' היינו במידות רחמים, ועי"ז אנו משתווים לבגדיו, אך אילו לא היה מלביש אותנו בבגדים הללו, היה צריך גם הוא להסיר בגדי לבן מעליו חלילה. כי הקב"ה מתנהג עם האדם כשם שהוא מתנהג למטה.

ואולי זהו 'אני לדודי ודודי לי' שהרי הרחמים שלי נאצלים ממנו, ורחמיו שלו כביכול ממני, כי הוא מגלגל את רחמי עליו, ולובש בגדי לבן שלי, להתנהג עמי כמידותי, כמוש"נ שם, ונורא.

* * *

נספח

רשימה בעניין ר"ה ושופר מאת זקני הגה"צ רבי אריה לוי זצוק"ל {המוסגר} מאת המלבה"ד

הא דאמרינן דף כו כל השופרות כשרים חוץ משל פרה מפני שאין קטיגור נעשה סניגור וכיון דלזכרון אתי כלפנים דמי! א"כ האדם, כיון שבכל השנה אנו מדברים דברים בטלים ולשה"ר, כדאמרינן כולם בלה"ר, וא"כ אין קטיגור נעשה סניגור {ואיך נוכל להתפלל בפינו}.

וגבי אדם נמי אמרינן דאקטנ"ס [=דאין קטיגור נעשה סניגור] דכהן שהרג את הנפש לא ישא כפיו, ע"ז נאמר כי כפיכם נגואלו, ותפילתינו כנגד תמידים תקנו, וא"כ זו עבודה בפנים {כמו שופר דכלפנים דמי} ואיך נתקבל תפילתנו.

אפשר לומר כיון דשוברין את לבבנו ונשתנו מעשינו, וד' דברים מקרעין גזר דינו של אדם שינוי השם, וכן אמרינן גבי דם הפר {דלא אמרינן ביה אין קטיגור נעשה סניגור אף דהוא בפנים} הואיל ואישתני אשתני. וזה דאמרו חז"ל כמה גדולים נמוכי רוח לפני המקום ולא עוד אלא שאין תפילתו נמאסת שנאמר זבחי אלקים רוח נשברה. {כלומר, דזהו הדגש 'אין תפילתו נמאסת' כלומר שאין בו משום אין קטיגור נעשה סניגור, כיון שהוא רוח נשברה הוי כזבחי אלקים שכשר דמם להכנס לפניו כיון שנשחטו ונשתנו}. רק אפשר להקשות א"כ אמאי פסול קרן של פרה אמאי לא אמרינן כיון דאשתני אשתני. כמו דאמרינן גבב טלה ונעשה איל נעשה שינוי בידו. אמנם לגבי גבוה לא אמרינן הכי.

אבל אפשר להקשות דלא דמי לדם הפר שהוא ניכר דאשתני דאין הדם [???...] אבל הכא במאי ניכר דאשתני, דרחמנא ליבא בעי {והשינוי שבלב אינו ניכר}.

אפשר לומר להיפך ממה שאמרנו דגבי שמים מהני אפילו שינוי קל, כמו דגבי גר דקטן שנולד דמי, וזהו שאמר דוד המלך ע"ה מלפניך משפטי יצא, שאתה יודע מחשבות {וכלפיך אף שינוי במחשבה נחשב שינוי, ועי' כע"ז בדברי רבינו שפתי יצחק אות טז, יט}.

והנה הובא בבאה"ט הלכות ר"ה ס' תקפ"א נתן טעם לד' ימי סליחות עפ"י המדרש דבכולם כתיב והקרבתם וברה"ש כתיב ועשיתם דצריך לעשות עצמו לעולה, וא"כ צריך ד' ימים ביקור. ועפ"י תקנו חז"ל לתקוע מר"ח אלול דאמרינן בע"ז היכא דלהקרב בהענין ל' ימים ופריך ולהקרב סגי בג' ימים, דתניא שואלין ודורשין, ומשני אנן דשכיחא מומין דפסלינן אפילו בדוקין שבעין בעינן ל' יום, אינהו דמחוסר אבר סגי בג' ימים. וא"כ הרי מבואר דאף לקרבן בהמה החמירו דבעינן ל' יום משום דשכיחא מומין כל שכן גבן דשכיחא מומין הרבה צריל ל' יום דצריך להחליף את תעודת חיינו לשנה הבעל"ט מי לנו גדול משמואל הנביא דכתיב למה הרגזתני...

